

NOTE ȘI RECENZII

Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune /Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1224-1579), ediție îngrijită de Monica Vlaicu în colaborare cu Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneșan, Cristina Halichias și Liliana Popa. Sibiu, „Hora”, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, II. Bd., 2003, 580 pag.

Volumul de față, în ediție bilingvă româno-germană, al doilea din seria *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*, include un număr de 162 de documente (73 în limba latină, 89 în limba germană), însoțite de traducerea lor în limba română și care acoperă din punct de vedere cronologic intervalul 1224-1579.

Originale sau copii, documentele sunt editate integral, cu excepția a patru regeste, pentru fiecare document fiind precizate forma în care se păstrează (original, copie sau transumpt), locul în care se află (instituția, fondul, cota actuală) și bibliografia aferentă.

În Introducere se prezintă concepția care a stat la baza alcătuirii lucrării, tehnica de editare, principalele surse utilizate, precum și contribuția efectivă a fiecărui colaborator.

Tematica volumului, în ciuda delimitării la sfera economică, deschide o amplă perspectivă asupra vieții urbane din Transilvania medievală; pentru că, pe de o parte, informația cuprinsă în documente nu se referă strict la Sibiu, ci și la Provincia Cibiniensis, trecând chiar dincolo de hotarele acesteia, iar, pe de altă parte, breasla, ca formă specifică de organizare meșteșugărească, reprezenta o instituție complexă, ancorată în sfera religioasă, politică și militară a orașului medieval.

Relațiile comerciale intense, legăturile cu teritorii îndepărtate favorizează ridicarea unei păături de negustori înstăriți, care se asociază în mari societăți comerciale și uneori influențează luarea deciziilor politice.

Documentele ne dezvăluie o lume riguros ordonată, cu structuri imuabile, dar care dovedește, în același timp, o mobilitate pe care cu greu o bănuiam; bogăția informației pe care lectura atentă o descoperă, confirmă, dacă mai era necesar, inegalabila valoare a *documentului* ca sursă istorică.

Volumul include, pe lângă documentele propriu-zise, o listă de regeste (care le precede), un Indice (de materii, de persoane și geografic), precum și un Glossarium de termeni germani și maghiari specifici tematicii.

Lista prescurtărilor și bibliografia întregesc lucrarea, conferindu-i un loc aparte în domeniul editării izvoarelor istorice.

Se impun, totuși, câteva observații:

Bibliografia (actualizată!) omite, de exemplu, corpusul de documente medievale *Documenta Romaniae Historica. Seria C-Transilvania*, care, începând cu volumul X (1977), publică și forma originală (adică latină) a documentelor, după normele actuale de transcriere, nu numai traducerea românească a acestora. Chiar dacă numărul documentelor circumscrise prezentei teme nu este foarte ridicat în cadrul colecției amintite (aceasta ajungând doar la vol. XIV, respectiv anul 1375), ea oferă un model de care este recomandabil să se țină seama.

În acest fel s-ar fi evitat inconsecvența ce apare în publicarea documentelor latine din cadrul volumului, între documentele date după alte ediții (îndeosebi *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, ce recurge la forma clasică a limbii latine) și cele, până acum, inedite, care au fost transcrise după normele în vigoare. Și nu exemplificăm decât cu o singură situație:

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Bariț» din Cluj-Napoca”, tom. XLV, 2006, p. 435–479

diftongul *ae*, care în scrierea latină medievală dispărea, dar care este prezent în textul documentelor preluate după alte ediții (cel mai adesea *Urkundenbuch*), care urmează tendința clasicizantă specifică epocii în care au fost alcătuite.

De asemenea, s-ar fi evitat formulări stângace în traducere, de exemplu: „mare portar regal” (*magister ianitorum regalium*), în loc de „mare ușier regal/regesc”, și chiar echivalări eronate: *cives*, tradus cu „cetățeni” sau, în mod constant, cu „târgoveți”, (care este sensul secundar al termenului), în loc de „orașeni”, *castrum* tradus cu „oraș”, în loc de „cetate”, identificări greșite ale localității de emiterie (*Zalathna* din doc. nr. 9 nu este Zlatna/Kleinschlatten din jud. Alba, ci Zlatná na Ostrove din Slovacia).

Cele 10 documente publicate în volum sub numerele de ordine 2-11 se regăsesc în volumele X, XII-XIV ale corpusului *DRH – Seria C. Transilvania*, în succesiunea lor cronologică firească, și considerăm că măcar pentru acestea s-ar fi putut recurge la aceste tomuri, care, chiar dacă nu sunt nici ele perfecte, măcar oferă un punct de reper validat, atât în ceea ce privește transcrierea, cât și traducerea documentelor latine medievale.

Pentru un singur document (nr. 1), respectiv fragmentul din Diploma Andreiană (1224), se face referire la această colecție, anume la volumul întâi al *Documentelor privind Istoria României Seria C Transilvania*, apărut în 1951, autorii ignorându-le (ne întrebăm de ce?) pe cele ulterioare, referința ultimă în ceea ce privește edițiile românești fiind colecția *Hurmuzaki-Densușianu*.

Această situație are, probabil, cauze mai adânci decât simpla necunoaștere, și anume anonimatul în care se desfășoară munca de editare a documentelor medievale. Desconsiderată adesea, redusă la statutul de „slujnică” a istoriei, nu i se recunosc acesteia nici dificultatea, nici importanța; iar celor ce trudesc în acest domeniu, cu greu li se acceptă meritele. Alain de Boüard nota în *Manuel de diplomatique*, parafrazându-l pe Bresslau: „...et l'on a dit à bon droit que si l'on peut être historien sans connaître la diplomatique, nul ne sera diplomate s'il n'est historien” (vol. I, p. 12).

Din păcate puțini istorici, chiar și dintre medievști, cunosc tainele editării izvoarelor istorice, motiv pentru care nu ne surprinde atitudinea superior-nonșalantă față de munca în acest domeniu. Tocmai de aceea apreciem contribuția colegilor noștri (trecând peste unele aspecte discutabile, sesizate în aceste rânduri), care ne oferă prin această lucrare o bogată sursă informativă cu privire la viața orașului medieval din Transilvania, ce așteaptă să fie fructificată în viitor.

Lidia Gross

ADRIAN ANDREI RUSU, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, 653 pag. (CD pentru ilustrație)

Tema cărții, a cărei prezentare generală o încercăm prin rândurile de față, are o lungă tradiție în istoriografia europeană, mai puțin în cea românească, acest volum constituind, după știința noastră, prima încercare de sinteză consacrată cetăților medievale din țara noastră.

Dorința autorului, așa cum însuși o afirmă, este de a oferi altceva: „un discurs destul de larg tematic, combinator de realitate materială, arhitectonico-arheologică cu izvor scris, strâns cronologic, mereu în căutare de certitudini”, pentru ca, în acest fel, subiectul să își câștige și în România locul pe care îl deține în plan istoriografic european. Credem că va reuși, căci lucrarea, rezultatul unei cercetări și acumulări de durată, are toate meritele pentru a se impune atenției specialiștilor în domeniu, medievștilor în general.

Cartea este structurată în cinci mari capitole: 1. *Abordarea metodologică*, 2. *Castelarea Transilvaniei*, 3. *Polifuncționalitatea fortificațiilor și cetăților*, 4. *Subiecte speciale*, 5. *Repertoriul fortificațiilor din sec. XIII-XIV*. Anexele includ bibliografia problemei (foarte bogată și actualizată), abrevierile utilizate, indicele de nume, un rezumat în limba engleză, ilustrația fiind cuprinsă în CD-ul anexat volumului.

Capitolul introductiv are menirea de a fixa în timp (veacurile XIII-XIV, respectiv anii aproximativi 1250-1350) și spațiu (Transilvania voievodală și teritoriile învecinate) subiectul abordat, de a prezenta izvoarele cercetării, terminologia și metodele urmate, necesare unei abordări științifice riguroase.

Cu al doilea capitol pătrundem în „miezul problemei”, anume castelarea Transilvaniei, pornind de la moștenirea materială a antichității. Arhitectura militară a secolelor XIII-XIV este minuțios prezentată, atingând aspecte ce privesc construirea fortificațiilor, elementele constitutive, amenajările interioare și exterioare.

Polifuncționalitatea fortificațiilor (cap. 3) deschide perspective de abordare spre variate direcții: organizarea internă a „castelaniei” (definită ca unitate social organizatorică complexă, constituită din cetate și toate apartenențele ei - teritoriu și categoriile umane care îl ocupă permanent), stăpânii cetăților, cetăți și orașe, viața cetății etc.

Subiectele speciale – etnicitate și fortificații (cetățile „săsești”, cele „secuiești”, românii și cetățile), fortificații și biserici, cetățile extracarpatice (Moldova, Țara Românească și Dobrogea) – îmbogățesc și nuanțează problematica generală.

Repertoriul fortificațiilor (1. Fortificații certe, 2. Fortificații presupuse ca aparținând intervalului și 3. Fortificații fals atribuite intervalului) sintetizează punctual informația cuprinsă în lucrare, clarificând totodată incertitudinile sau erorile prezente în istoriografie privitoare la tema dată.

Demersul istoric competent și riguros, întreprins cu firească pasiune, are drept rezultat o contribuție de referință în istoriografia română, de care trebuie să se țină seama (chiar și de către cei care îl consideră mult prea „critic” pe autorul ei), o carte cu efect stimulat în câmpul cercetărilor și dezbaterilor istoriografice.

Lidia Gross

Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice, coord. S. Andea, București, Editura Academiei Române, 2005, 362 p.

Colecția „Biblioteca Institutului de Istorie. Serie Nouă” s-a îmbogățit în anul 2005 cu încă un volum de studii istorice (al șaselea), care vine în completarea unor contribuții de marcă în scrisul istoric dedicat spațiului transilvan¹. Sugestiv intitulat *Transilvania (sec. XIII-XVII)* și purtând girul științific al Susanei Andea, în calitate de coordonator, volumul surprinde fragmente, mai puțin investigate, din istoria medievală a Transilvaniei. Prezenta întreprindere științifică este rezultatul, în mare măsură, așa cum precizează coordonatoarea, a sporirii și diversificării documentelor inedite, situație la care a contribuit și publicarea volumelor din seria DIR (*Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*) și DRH (*Documenta Romaniae Historica, Series C. Transilvania*) sub egida Academiei Române.

O mare parte din cercetările reunite în volum aparțin membrilor colectivului de istorie medie din cadrul Institutului de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca (Susana Andea, Lidia Gross, Aurel Răduțiu, Adinel Dincă, Vasile Rus). Cititorul avizat va constata faptul că unii dintre autori au utilizat documente întâlnite în activitatea de editare a DRH. Faptul este explicabil în contextul în care, în bună parte, autorii sunt în același timp membrii colectivului de istorie medie din cadrul instituției mai sus menționate, colectiv care are ca principal obiectiv științific tocmai publicarea DRH – C,

¹ Printre primele cinci volume se numără lucrarea lui S. Retegan, *Satul românesc din Transilvania, cititor de școală 1850-1867*, Cluj-Napoca, 1991, volumul colectiv *Transilvania între medieval și modern*, coordonator Camil Mureșan, Cluj-Napoca, 1996, sau ediția de documente *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918*, vol. I, coordonator S. Retegan, Cluj-Napoca, 1996.

Transilvania². Iată, așadar, că volumul ne pune în față – am spune noi – o situație fericită: cei care identifică și editează documentele sunt în egală măsură și primii beneficiari ai acestora, valorificându-le și supunându-le atenției cititorilor într-o dublă ipostază, pe de o parte documentul în forma originală, pe de altă parte interpretarea acestuia. Alte studii reprezintă continuarea unor mai vechi preocupări științifice, așa cum vom arăta la momentul potrivit.

Dacă titlul anunță radiografierea, sub aspect temporal, a unui generos segment al epocii medievale transilvănene, respectiv secolele XIII-XVII, la o privire ceva mai atentă, se observă că centrul de greutate cade totuși pe evul mediu clasic (sec. XIII-XV). Lucrarea impune prin caracterul său complex, materializat în diversitatea tematicilor abordate, în utilizarea masivă a informațiilor oferite de științele auxiliare ale istoriei, în instrumentarul științific uzitat și direcțiile metodologice oferite. Cu toate că materialele inserate în volumul *Transilvania* nu sunt structurate pe secțiuni sau capitole, ele suportă o clasificare, având în vedere cel puțin două criterii: cel cronologic și cel al listei autorilor.

Volumul se deschide cu două cercetări aparținând Susanei Andea, singurele unitare sub raport tematic, intitulate *Itinerariile regilor în Transilvania voievodală și în comitatele vestice și nordice*, respectiv *Voievozii Transilvaniei și itinerariile lor (sec. XIII-1437)*, care ocupă o treime din spațiul volumului (p. 1-125). Cu toate că autoarea este o consacrată specialistă în istoria Transilvaniei secolului al XVII-lea, cu precădere a istoriei și instituțiilor Principatului, în acest volum interesul său științific coboară înspre secolele XIII-XIV. Sondarea unor realități istorice aparținând acestor secole este rezultatul muncii la volumele de DRH, care i-au pus la dispoziție documente și subiecte inedite, precum și cel de față. Analizând riguros documentele epocii, Susana Andea constată că toți regii Ungariei medievale au vizitat și Transilvania. Prezența regelui era de multe ori asociată cu desfășurarea adunărilor obștești și prilejua totodată judecarea unor procese importante, acordarea de recompense unor slujitori devotați sau reconfirmarea unor privilegii sau donații de moșii.

Prin cel de-al doilea studiu, complementar celui dintâi, autoarea reconstituie, recurgând la documentele emise de voievod și cancelaria voievodală, itinerariile voievozilor transilvăneni. În ambele cazuri, Susana Andea întâmpină anumite dificultăți în ceea ce privește identificarea cu exactitate a traseelor urmate de voievozi. Dificultăți determinate de imposibilitatea de a preciza cu siguranță proveniența documentelor, respectiv eminentul lor. Demn de remarcat este faptul că cele două studii sunt însoțite de impresionante tabele (la p. 6-66, cu 886 poziții, și la p. 70-120, cu 505 poziții). Acestea conțin informații esențiale cu privire la data, locul în care s-a aflat regele sau voievodul, respectiv sursele documentare utilizate în reconstituire. Toate aceste date sunt de natură să ofere posibilitatea întocmirii unei ierarhii a localităților transilvănene frecventate. Metoda utilizată în întocmirea acestor tabele oferă un exemplu metodologic și se constituie în egală măsură într-un util instrument de lucru pentru cei interesați de subiect.

Un alt exemplu, atât de metodic, cât mai ales de onestitate profesională și științifică, îl oferă Aurel Răduțiu în studiul intitulat *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. X (1351-1355), nr. 89* (p. 139-161), și subintitulat *Addenda et corrigenda*. Domnia sa consideră necesar și corect să facă unele rectificări la modul în care au fost traduse și interpretate anumite date din documentul precizat în titlu. Cu toate că însuși A. Răduțiu a făcut parte din colectivul de cercetători care a publicat volumul X al DRH, C., în 1977, reluând critica internă a textului, consideră oportune anumite precizări și completări referitoare atât la datarea, cât și la conținutul efectiv al izvorului istoric în discuție. Intervenția sa și completările operate ca urmare a revizuirii și reanalizării textului în cauză se susțin prin republicarea în anexă a documentului respective împreună cu altele două care vin să elucideze în ansamblu chestiunea unei împărțiri de bunuri în comitatul Hunedoarei la mijlocul secolului XIV.

Lidia Gross rămâne și în cele două studii incluse în volumul de față consecventă mai vechilor sale preocupări materializate într-o teză de doctorat, publicată în 2004 sub titlul *Confreeriile medievale din Transilvania (sec. XIV-XVI)*. Primul, intitulat *Nicolae Senior de Ocna Sibiului – Vicevoievod al*

² În prezent se află în lucru volumul XV din DRH, C. *Transilvania*.

Transilvaniei (Aspecte genealogice) (p. 126-138), ne propune reconstituirea unei schițe biografice a personajului menționat prin utilizarea metodei prosopografice. Accentul cade în studiu pe interpretarea informațiilor oferite de testamentul lui Nicolae Senior redactat în 1465. Analiza demonstrează faptul că interogarea acestui tip de documente dezvăluie date prețioase asupra unor aspecte de viață socială diverse, precum: modalitățile de constituire a unui domeniu, de împărțire a moștenirii între membrii familiei, modul în care se încheaga în epocă sistemul de alianțe matrimoniale etc. Cea de-a doua contribuție a Lidiei Gross la volumul aflat în atenția noastră este intitulată *Ordine religioase și confrerii în Transilvania medievală. Studiu de caz: Ordinul și confreria Sfântului Spirit* (p. 187-219). Cercetătoarea își începe demersul cu definirea și reconstituirea modului în care societatea medievală s-a raportat la o serie de concepte ca: pietate, boală, păcat, mântuire, sistem hospitalier etc. Esența studiului constă în prezentarea unui scurt istoric al Ordinului Sfântului Spirit, a modului în care acesta s-a implicat în viața socială inclusiv în spațiul transilvănean prin investigarea așezămintelor ordinului din această provincie.

O temă particulară, cu o sporită notă de originalitate, propune tânărul istoric Adinel Dincă. Analiza sa vizează instituția episcopală transilvană în evul mediu, cu precădere în perioadele arpadiană și angevină. Demersul istoriografic se axează asupra reconstituirii procedurii de desemnare a episcopului medieval în Biserica catolică. A. Dincă evidențiază modul în care a evoluat procedura alegerii episcopului în evul mediu, care a mers dinspre o limitare progresivă până la eliminarea participării laicilor, și chiar a unei părți a clericilor, astfel încât în secolele XIII-XIV s-a impus ca modalitate unică nominalizarea pontificală.

După interesante reflecții de natură teoretică, autorul studiului *Aprecieri preliminare privind alegerea episcopului Transilvaniei în secolele XIII-XIV* (p. 162-186) subliniază acomodarea parțială a episcopatului catolic transilvan medieval la normele pontificale ale vremii. Cercetătorul precizează, ca element de diferențiere, faptul că în spațiul transilvan în epoca avută în vedere ocuparea scaunului episcopal a fost rezultatul, în multe situații, al alegerii capitulare și mai rar al desemnării pontificale. De asemenea, autorul surprinde tangențial implicațiile sferei politicii în procesul alegerii episcopale, propunându-și să acorde acestei problematici o cercetare ulterioară. Se impune precizat faptul că în demonstrația sa A. Dincă operează și câteva importante și necesare clarificări terminologice de natură eclesiastică, plecând de la o riguroasă analiză lingvistică a unor noțiuni fundamentale pentru înțelegerea subiectului abordat.

În volum este prezent și reputatul specialist în filologie clasică, Vasile Rus, cu studiul *Pro Scientiarum Academia. Considerații pe marginea inscripției de pe frontispiciul bisericii Calvaria din Cluj* (p. 248-314). Profesorul Vasile Rus pleacă de la o analiză istorico-lingvistică a inscripției de pe frontispiciul bisericii romano-catolice „Calvaria” situată în cartierul Mănăștur din Cluj-Napoca. Biserica a aparținut la început abației ordinului benedictin (din secolul XI), iar mai târziu iezuiților (1581). Este vorba despre o inscripție în limba latină așezată deasupra intrării principale cu ocazia restaurării bisericii în 1896, care reia fidel textul unei inscripții mai vechi incizate inițial pe frontispiciul capelei (1819).

Analiza textului latin îi prilejuiește profesorului, pe lângă precizarea elementelor de detaliu legate de datarea celor două inscripții, o incursiune științifică riguroasă și complexă în istoria bisericii „Calvaria”. Implicit, autorul realizează un istoric al ordinului religios iezuit din Transilvania, inserând aprecieri referitoare la avatarurile catolicismului și rolul jucat de iezuiți și de colegiul iezuit clujean în noul context politico-religios determinat de realitățile istorice ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Studiul este completat cu o anexă documentară care cuprinde cele două acte emise (1579 și 1581) de Cristofor și respectiv Ștefan Báthory, amândoi în calitate de principii ai Transilvaniei, la întemeierea Colegiului iezuit din Cluj pentru a cărui întreținere era donată fosta abație dominicană de Cluj-Mănăștur. De altfel, Mănășturul avea să devină adevăratul centru spiritual al misiunii iezuite din Transilvania și nucleul de rezistență catolică sub principii calvini pe parcursul secolului XVII.

La conturarea caracterului complex al volumului contribuie și perspectiva oferită dinspre domeniul relațiilor diplomatice de studiul *Relațiile Transilvaniei cu Țara Românească, reflectate în «socotelile» Sibiului (1507-1508)* (p. 220-247). El aparține unei alte tinere cercetătoare,

Daniela Mitea. Articolul debutează cu o prezentare a contextului politic intern și extern a frământatului început de secol XVI, care a facilitat o intensificare a raporturilor dintre Țările Române, și se dezvoltă apoi pe câteva coordonate. Sunt investigate relațiile Țărilor Române cu marile puteri vecine și inițiativele antiotomane ale acestora, dimensiunea oficială a relațiilor diplomatice promovate de regele maghiar, Vladislav al II-lea cu domnitorii români contemporani Radu cel Mare și Mihnea cel Rău și legăturile stabilite de domnitorii menționați cu orașele Brașov și Sibiu, ca principale intermediare în comunicarea dintre cele două state românești. Precizăm că studiul face parte dintr-un șantier de lucru mai extins al Danielei Mitea privind relațiile dintre Țările Române la sfârșitul evului mediu și în premodernitate.

Alături de autorii prezentați mai sus, lucrarea găzduiește și câteva contribuții ale unor colaboratori fideli ai cercetărilor de istorie medievală a Transilvaniei și ai colectivului de medievistică din cadrul Institutului „G. Bariț”.

Astfel, volumul de studii istorice medievale *Transilvania* se întregește cu o cercetare venită dinspre istoria economică și socială: *Contribuții la studiul evoluției economico-sociale în Maramureș în secolul al XVII-lea* (p. 315-357), purtând semnătura Lievei Ardelean. Studiul, unul de istorie locală, își propune să ofere o perspectivă cât mai obiectivă asupra relațiilor economice și sociale care s-au cristalizat în secolul XVII în Maramureș. Cercetătoarea renunță la clișeele care s-au încetățenit în scrisul istoric cu privire la subiectul abordat, subliniind faptul că investigarea subiectului i-a relevat o reală dinamicitate sub aspect social și economic în Maramureș. Cercetarea se structurează pe următoarele aspecte: identificarea noilor hotărâncii, restabilirea unor vechi granițe, tranzacții funciare, marii proprietari, analiza structurii sociale a populației din comitatul Maramureșului în secolul XVII, insistând asupra micii nobilimi locale, principalelor activități economice practicate, obligațiilor fiscale și militare ale comitatului

Chiar dacă la o primă vedere volumul ar putea părea compozit, dată fiind tematica extrem de diversă, în esență el reușește să acopere o istorie de câteva secole a Transilvaniei. Lucrarea abordează domenii variate de la istorie politică la istorie bisericească și religioasă, economică, instituții majore ale epocii (voievodat, episcopat, ordine religioase). Este un loc al interdisciplinarității științifice, în care istoria preia și utilizează datele oferite cu multă generozitate de științele auxiliare: diplomația medievală, genealogia, paleografia etc. Prin subiectele investigate și maniera de abordare, lucrarea se adresează, în primul rând, specialiștilor în istoria medievală și premodernă românească, dar poate constitui o lectură utilă și un model sub aspect metodologic și pentru alte categorii de cititori.

Mirela Andrei

ENGEL PÁL, C. TÓTH NORBERT, *Itineraria regum et reginarum Hungariae-Királyiok és királynék itineráriumai (1382-1438)*, Budapesta, 2005, 187 p.

Apărută în seria „Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam”, cartea reprezintă un instrument de lucru necesar cercetătorului preocupat de istoria medie a Ungariei și, implicit, a Transilvaniei, publicând itinerariile regelui și împăratului Sigismund de Luxemburg (1382-1437), ale celor două soții ale sale, regina Maria (1382-1395) și regina Barbara (1405-1438), precum și ale reginei Elisabeta, văduva lui Ludovic de Anjou, (1382-1386).

Stabilirea din punct de vedere cronologic a principalelor localități de reședință oferă un important suport în datarea unor documente care prezintă dificultăți sub acest aspect.

Un indice al localităților (ce punctează itinerariul) și un indice de persoane (*relatores*) facilitează utilizarea lucrării; adăugăm faptul că volumul se prezintă în ediție bilingvă maghiaro-germană, fapt ce îi asigură accesul într-o arie culturală mai largă.

Lidia Gross

JACQUES LE GOFF, *Evul Mediu și nașterea Europei*, cuvânt înainte de Jacques Le Goff, traducere de Giuliano Sfici și Marius Roman, Iași, Editura Polirom, 2005, 335 p. (cu titlul original: **L' Europe est-elle née au Moyen Âge?**, Paris, Éditions du Seuil, 2003.)

Cartea lui Jacques Le Goff face parte din cadrul unui proiect mai larg, pe care el însuși îl coordonează, *Construcția Europei (The Making of Europe)*, într-un spațiu în egală măsură al unității și al diversității, în sprijinul căruia au fost cooptați unii dintre cei mai prestigioși istorici ai momentului, precum și cinci mari edituri din Franța, Germania, Marea Britanie, Spania și Italia. Scopul acestora nu este argumentarea cu orice preț a unității bătrânului continent, ci relevarea liniilor largi de evoluție istorică, caracterizată atât prin tendințele integratoare, universaliste, cât și prin conflictele, diviziunile, contradicțiile și particularismele care au făurit de-a lungul timpului un *modus vivendi*, o istorie comună.

Istoricul își promovează demersul sub forma unei încercări de răspuns la întrebarea dacă Europa s-a născut în Evul Mediu, reluând în fapt idei promovate de către predecesorii săi de la Școala Analelor, Marc Bloch și Lucien Febvre. Încă din 1934, Marc Bloch arăta că *lumea europeană este o creație a Evului Mediu*, care a distrus unitatea antică a civilizației mediteraneene, rezultând un *creuzet* de popoare romanizate și neromanizate, iar această lume a fost *străbătută neîncetat de curenți comune*, în timp ce în 1944-1945, Lucien Febvre considera *civilizația creștină* ca formatoare a unei *conștiințe comune, peste granițele instabile ale unor regate schimbătoare*, apartenență care laicizată treptat, a dat naștere *conștiinței europene*. În lumina acestor moșteniri istoriografice, *Creștinătatea* este percepută de către Le Goff ca *matrice a Europei*, atât prin manifestările sale de reformare internă (reforma gregoriană și cea de la Cluny), cât și prin acțiunile de extindere externă (cruciadele clasice și târzii), care au antrenat în desfășurarea lor numeroși conducători, state și popoare (*Introducere*, p. 10-11).

Integrând aceste contribuții, autorul situează *construcția europeană* în cadrele largi ale definirii și redefinirii identității unei zone geografice angrenată în evoluții istorice, culturale și de civilizație comune, pe care el însuși le-a mai sondat anterior.¹ Pentru a surprinde reperele medievale ale Europei, în special a celei Occidentale, Jacques Le Goff îmbină deopotrivă analiza clasică a faptelor istorice cu metoda perspectivei istorice și cu cercetarea mentalităților epocii, a conștiințelor oamenilor, aflate, așa precum el însuși preciza, la granița nesigură dintre realități și reprezentările lor².

Lucrarea este structurată în șase capitole, așezate cronologic în funcție de marile etape ale unui *lung Ev Mediu*³, cuprins între secolele IV-XV: perioada migrațiilor barbare (veacurile IV-VIII), etapa carolingiană (secolele VIII-X), anul 1000, Europa feudală (secolele XI-XII), Europa orașelor, negustorilor și universităților (secolul XIII) și *amurgul Evului Mediu* - veacurile XIV-XV. Demersul propriu-zis este netezit de două aspecte preliminare, ilustrând condițiile geografice (Europa ca parte a continentului euro-asiatic și problema graniței răsăritene) și moștenirile pe care le-a lăsat Antichitatea (greacă, romană, *ideologia trifuncțională indo-europeană*, bazată pe categoriile *oratores*, *bellatores* și *laboratores* și tradiția biblică transmisă prin intermediul creștinismului timpuriu). Autorul însuși își circumscrie foarte clar aria de cercetare, în ceea ce el numește simbolic *scenariul genezei Europei în perioada medievală*, concepându-și cu abilitate capitolele ca pe niște *straturi, succesiune de perioade* așezate la temelia Europei (p. 15-23).

¹ Jacques Le Goff, *La Vieille Europe et la nôtre*, Paris, 1994.

² Aserțiunea este promovată și de către Jean-François Sirinelli, care arăta că *realitatea istorică brută nu poate fi percepută în claritatea ei cristalină nici măcar de către contemporanii ei*, care o trec la rândul lor prin *filtrul conștiințelor de oameni trăitori în societate*, transformând-o în reprezentare. Jean-François Sirinelli, *Éloge de la complexité*, în *Pour une histoire culturelle*, Paris, 1998, p. 433-434.

³ Sintagma *lungul Ev Mediu* se revendică de la binecunoscuta formulă braudeliană a *duratei lungi* în care se încadrează fenomenele istorice. Jacques Le Goff a avut preocupări similare de cercetare, concretizate în secțiunea intitulată *Pentru un lung Ev Mediu*, din lucrarea *Imaginarul medieval*, ed. rom., București, 1991.

Prima secțiune înglobează intervalul cuprins între secolele IV și VIII, fiind asociat în Occident cu epoca marilor migrații și a stabilirii barbarilor în teritoriile fostului Imperiu Roman, prin întemeierea de formațiuni politice, codificarea cutumelor sub formă de legi și prin începuturile fenomenului aculturației între barbari și romani. Totodată are loc și punerea bazelor creștinismului medieval de către sfântul Ieronim, sfântul Augustin și papa Grigore cel Mare și se remarcă patru personalități pe care Le Goff le caracterizează ca *părinții culturali ai Europei*, după cum Karl Rand i-a numit *fondatorii culturali ai Evului Mediu*: Boethius, Cassiodor, Isidor din Sevilla și Beda Venerabilul (p. 27-29). Europa Sud-Estică, inclusă în lumea bizantină, a participat începând din secolul al VII-lea la lungul conflict dintre Bizanț și Islam, pe de o parte, iar mai apoi între Islam și Creștinătatea latină, pe de altă parte. Perioada este caracterizată de Jacques Le Goff prin sintagma de *zămislire a Europei*.

Al doilea capitol este consacrat intervalului, cuprins între secolele VIII-X, care este dedicat moștenirii statale și de civilizație generate prin cuceririle lui Carol cel Mare și prin alianța între franci și Sfântul Scaun. Caracterizată de autor ca o *Europă născută înainte de vreme*, ea își are nucleul strategic în spațiul imperial francez, o sumă de întinse teritorii din Franța, Germania și Italia. Sesizăm așadar maniera organicistă în care istoricul percepe evoluțiile medievale, asociate simbolic cu nașterea și copilăria umană, etape începătoare ale noilor experiențe și ale acumulărilor succesive. Perioada carolingiană este integratoare pentru Occidentul medieval și un model *avant la lettre* pentru Europa de astăzi în primul rând prin ideea unității imperiale, manifestată în acțiunile de unificare juridică (reglementările numite *capitularii*), monetară (moneda unică, *dinarul de argint*), monastică (*regula benedictină*) și culturală (*renașterea* carolingiană: *intelectualii palatului*, minusculele carolină, ilustrațiile și ornamentele cărților de cult, arhitectura religioasă), pe care Carol cel Mare și urmașii săi le-au promovat, dar care, mai ales sub aspect politic, juridic și monetar, n-au biruit timpul (p. 47-48; 50-53).

Următoarea secțiune este dedicată unui an de referință din istoria continentului, anul 1000, pus în legătură de către istoriografie atât cu sfârșitul lumii, cât și cu avântul economic al Creștinătății, înregistrat în intervalul cuprins între anii 950-1050. În această perioadă, Sfântul Părinte și împăratul romano-german *visau*, așa cum precizează autorul, la o Europă pașnică, *extinsă spre Răsărit*, fapt care se va materializa mai mult sau mai puțin durabil prin includerea maghiarilor și mai ales a lumii slave în Creștinătatea unită, ultima fiind considerată în fapt o *premisă a Europei*. Astfel, Jacques Le Goff remarcă încă o similitudine, în ceea ce privește tiparele istorice, între Evul Mediu și contemporaneitate, ultima fiind confruntată cu același tip de problemă care, rezolvată cu tenacitate până la capăt, ar putea constitui marele eveniment al unificării europene. De aceea, secțiunea poartă sugestiv titlul *Europa visată și Europa potențială* (p. 56-57).

Capitolul având ca subiect Europa feudală în secolele XI-XII este un florilegiu de aspecte și caracteristici din diferite domenii de afirmare a societății medievale, care s-ar putea grupa la modul general, după formularea Iolande Țighiliu, sub semnul sentimentului religios, al *duhului ordinii ierarhice* și al privilegiului⁴. După o clasificare mai strânsă, elementele abordate de autor, cu mici studii de caz, se concentrează în primul rând la nivelul *individului* trăitor în Evul Mediu, cu preocupările lui (împărțirea în cele trei ordine: oratores, bellatores și laboratores), cu viața sa cotidiană (ritmată de cele trei momente fundamentale: naștere, căsătorie, moarte) și cu mentalitatea sa (constituită în jurul sentimentului religios, manifestat prin devoțiune, pelerinaje, dar și prin influențele culturii populare). Un al doilea mare nivel de percepție este cel reprezentat de noțiunea de *centru*, în cadrul căreia remarcăm lupta dintre tendințele de centralizare monarhică și fragmentarea feudală, pe de o parte, și confruntarea dintre Sacerdoțiu și Imperiu, cu potențialul lor universalist asupra monarhiilor feudale, pe de altă parte. Sfântul Scaun își va manifesta dominația spirituală (renașterea secolului XII: umanismul creștin, avântul cultului marial și cristic în varianta *Vir Dolorum*) și temporală (prin influența politică și perceperea dărilor pentru Biserică) asupra statelor laice (p. 88-89,

⁴ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova: secolele XV-XVI*, București, 1997, p. 150.

98-105). Al treilea nivel este cel reprezentat de *periferii și marginalitate*, reflectate atât la nivel religios (ereticii și persecuțiile asupra lor), social și etnic (evreii), cât și geografic - limita Europei Centrale (p. 106-119; referitor la limitele fizico-geografice ale spațiului central-european, autorul corelează părerea unor istorici potrivit căreia după prăbușirea Uniunii Sovietice a reapărut o *Europă Centrală formată în Evul Mediu*, cu ideile lui Gábor Klaniczay, care aprecia că zona se dezvoltă ca un *laborator deschis, diversificat și creator*, pornind din Apus și necunoscând limite spre Răsărit, acea *utopie europeană*). Fenomenul cruciadelor este analizat într-un mod original, din două puncte de vedere: atât ca acțiuni de recucerire a Locurilor Sfinte (*război sfânt*), soldate cu eșecul de a restaura Ierusalimul drept capitală a Creștinătății și cu înrăutățirea vizibilă a relațiilor dintre Occident și Orient, cât și ca *primă manifestare a colonizării europene*, prin crearea statelor latine și a regatului latin al Ierusalimului (p. 119-125).

Secțiunea dedicată secolului XIII pune accentul pe dezvoltarea urbană, având ca model simbolic același oraș Ierusalim, iar ca prototip negativ Babilonul, pe renașterea comerțului, promovarea meșteșugurilor orășenești și a negustorilor, răspândirea folosirii banului și, odată cu această revigorare economică, avansul cunoașterii, prin *aparitia Europei individului care citește*, a scolasticii, prin proliferarea școlilor și apariția universităților. Le Goff a evidențiat influențele benefice ale scolasticii ca etapă precursoră a activității intelectuale europene, prin promovarea îndoielii, care conduce la o cercetare continuă, la libertatea intelectuală a dialogului, la claritate și ordine în exprimarea ideilor, susținând *cunoașterea ca eliberare* (p. 162-165; istoricul îi situa pe scolastici printre precursorii filosofului René Descartes). Autorul a pus și problema ordinilor călugărești mendicante, franciscanii și dominicanii, situându-i pe o poziție intermediară între clerici și laici, mai ales prin funcția lor de promotori ai carității, datorită căreia apar ca *predecesori ai securității sociale*, atât de necesară în fapt și astăzi. Aceste realități medievale ale *frumoasei Europe* a secolului XIII conțin în germene, pentru istoric, posibilele linii de evoluție ulterioare, deși Le Goff a subliniat sentențios că *trecutul propune, nu impune* (p. 177-178).

În ceea ce privește *amurgul Evului Mediu*, sintagmă promovată de Johan Huizinga mai ales pentru anii 1320-1450, când s-a manifestat criza societății medievale prin lipsa de alimente, scăderea prețurilor agricole, ciuma neagră, foamete, războaie (în principal războiul de o sută de ani) și destabilizare socială⁵, autorul o extrapolează pentru secolele XIV-XV, când încep să apară primele semne ale modernității: sentimentul național (la început în cadrul monarhiilor engleză și franceză), în condițiile confruntărilor cu alteritatea; laicizarea societății, pe fondul schismei papale de la Avignon; fărâmițarea Imperiului Romano-German; începuturile folosirii tiparului, avansarea pericolului turcesc după cucerirea Constantinopolului (1453) și marile descoperiri geografice. Papalitatea și Imperiul, polii universalismului medieval occidental, sunt surprinși în această perioadă în criză. Două personalități ne atrag în principal atenția din *perspectiva europeană* a lui Jacques Le Goff: Pawel Wlodkowic, rectorul Universității din Cracovia, care a afirmat pentru întâia oară că războiul împotriva păgânilor este imoral și că Europa medievală intolerantă ar trebui să-i integreze pe păgâni și pe schismatici, și George Podiebrad, regele Boemiei, care a propus crearea unei adunări a delegaților suveranilor, pe baza credinței catolice comune, în scopul domolirii turcilor și al renunțării la războiul dintre statele europene. Deși au rămas la stadiul de proiecte, aceste idei novatoare demonstrează existența dorinței și disponibilității de organizare superioară a unei *păci generale* încă din Evul Mediu, principalul bun al viitoarei unificări europene (p. 225-226, 230-231).

Concluziile acestui demers vin să circumscrie o *dinamică medievală a Europei*, văzută retrospectiv dinspre secolul XV spre secolul IV și dinspre perioada contemporană spre medievalitate, perspectivă care ilustrează procesul de constituire a *spațiului european*, plecând de la realitățile actuale de *unitate și națiune*, dar și de la noțiunea de progres material și spiritual, ultima fiind definită și acceptată de autor chiar și pentru Evul Mediu, cu toate obiecțiile care i s-au adus, ca o *interacțiune a opozițiilor* de tot felul. Dacă omului *medieval târziu* nu-i aparțineau

⁵ Jacques Berlioz, *Flagelurile*, în *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, coord. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iași, 2002, p. 290.

concret decât *averea, trupul și timpul*, atunci umanitatea sa nu diferă atât de mult de cea de azi în tiparele sale fundamentale (p. 239-247).

Lucrarea lui Jacques Le Goff vine cu o nouă grilă de analiză a epocii feudale, deschizând registre diverse de interpretare a multor fapte și fenomene pe care el însuși le-a cercetat minuțios anterior și se constituie într-un eseu asupra relației dintre realitățile medievale, restituirile acestora și ideea organicistă a dezvoltării *conștiinței și construcției europene*. Metoda utilizată este cea a perspectivei istorice, orientând cercetătorul dinspre un prezent trăit spre un trecut reprezentat, amândouă fiind marcate de aceeași permanentă necesitate de comprehensiune și de semnificare-resemnificare. Această metodă este folosită de către istoric cu precauțiile metodologice necesare, care decurg din bogata sa experiență, și cu indicarea la finalul cărții a unei bibliografii problematizate și detaliate atât pe capitole, cât și pe teme majore prin care se poate analiza moștenirea medievală, mai ales pentru Europa Vestică, paralel cu *trăsăturile europene* ale realităților medievale restituite.

Autorul însuși își caracteriza eseuul asupra genezei civilizației occidentale prin intermediul materialului bibliografic folosit: *vederi de ansamblu, puncte de vedere sugestive*. Marele merit al lui Jacques Le Goff este în primul rând acela de a fi reușit să apropie percepția contemporană asupra ideii europene de necesitatea evidențierii originilor și evoluției sale, demers realizat din perspectiva procesualității istorice, a *duratei lungi*. Răspunsul său implicit este că Europa s-a născut în Evul Mediu.

Daniela Mitea

BOGDAN-ALEXANDRU HALIC, *Pace și război în Țara Românească în secolele XIV-XVI*, cu o prefață de acad. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Comunicare.ro, 2003, 397 p.

Lucrarea lui Bogdan-Alexandru Halic este o sinteză a evoluțiilor politico-militare din perimetrul Țării Românești, dar și din cadrul permanentei sale interacțiuni cu Imperiul Otoman, pe de o parte, și cu Regatul Ungariei, apoi Imperiul Habsburgic, pe de altă parte, cu accentul pus pe dihotomia pace-război, dublată de raporturile identitate-alteritate.

Demersul, constituind teza de doctorat a autorului, este structurat în patru mari secțiuni, dintre care prima circumscrie sub toate aspectele istoria internă a Țării Românești în secolele XIV-XVI, iar cea de-a doua este dedicată evoluțiilor politico-militare externe, evidențiind factorii de risc la adresa securității zonei Europei danubiene și crizele care au înglobat în desfășurarea lor statul muntean. Ultimele două capitole, echivalente ca întindere cu primele două, dar constituind nucleul cercetării, corespund formelor păcii (sisteme de organizare a păcii și implementarea lor) și ale războiului (factori și configurații militare și politice), ilustrate cu o dimensiune imagologică (rolul activ de reprezentare al imaginii¹ în raporturile identitate-alteritate). Lucrarea se remarcă în primul rând prin amploarea informațională a sintezei, cât și printr-o abordare novatoare a studiului Evului Mediu românesc, atât prin apelul la tipologizare și interdisciplinaritate, datorat utilizării metodelor sociologice (statistice), psihologice (evidențierea în profilele de imagine a dimensiunii umane a subiecților luați spre cercetare) și economice (grafice și tabele ilustrând valoarea schimburilor comerciale, dinamica prețurilor și cuantumul dărilor), cât mai ales prin dimensiunea imagologică (profilele de imagine).

Propunându-și în principal să reevalueze și să interpreteze sursele interne și externe deja editate, autorul nu intenționează neapărat să realizeze o cronologie tradițională a tratatelor de pace, a alianțelor, războaielor, campaniilor militare și a bătăliilor (*Introducere*, p. 15), ci și-a conceput cercetarea începând cu o radiografiere sub toate aspectele, atât geografic, demografic, economic,

¹ Rolul *reprezentării* a fost evidențiat și de către Roger Chartier, care arăta că aceasta este *instrumentul unei cunoașteri mediate*, care restituie un *obiect absent* prin crearea unei corespondențe, prin semne și simboluri universal valabile, cu o *imagine prezentă*. Roger Chartier, *Au bord de la falaise*, Paris, 1998, p. 79-80.

social, instituțional-statal, cât și mental și cotidian, în limitele posibilităților informaționale oferite de izvoare, a situației interne a Țării Românești, particularizând-o cu exemple reprezentative aparținând secolelor XIV-XVI. Înainte de a analiza formele și modelele păcii și ale războiului pentru Țara Românească, precum și acțiunile imagologice menite să le susțină, istoricul pune problema gestionării puterii politice, militare și umane în *Europa danubiană*, în și asupra *Principatului sud-carpatic*, evidențiind succint raporturile de forțe dintre Regatul Ungariei, apoi Imperiul Habsburgic, Polonia și Imperiul Otoman, în care a fost direct implicată Țara Românească, în temeiul așezării sale geo-strategice, *fiindu în calea răotăților*, după exprimarea lui Grigore Ureche².

Într-un alt capitol, accentul este pus atât pe *factorii de risc* care au prejudiciat securitatea politico-militară la Dunărea de Jos, în general, și în spațiul muntean, în special, cât și pe *momentele majore de criză* în cadrul multiplelor relații politico-militare dintre Regatul Ungariei și mai târziu Imperiul Habsburgic, Țara Românească și Imperiul Otoman, de-a lungul perioadei cercetate. Maniera sintetică de descriere a crizelor, în care se insistă pe acțiunile defensive antiotomane doar în momentele lor maxime, coroborată cu sublinierea selectivă a unor personaje reprezentative, precum Vlad Țepeș și Mihai Viteazul, nu oferă întotdeauna o imagine suficient de clară, dar structurarea informațiilor în jurul conceptelor *factori de risc* și *factori de putere* vine să limpezească, printr-o inițiativă benefică, înțelegerea globală a fenomenelor politico-militare.

În ceea ce privește *formele păcii*, autorul distinge, urmând tipologizarea deja consacrată a lui Gheorghe I. Brătianu³, două mari categorii de *sisteme de organizare a păcii*, *Pax Christiana* și *Pax Ottomanica*, situând Țara Românească într-o ipostază duală, de neintegrare totală în niciuna dintre tendințe, atât prin cooperarea cu *Creștinătatea* în alianțele ofensive sau defensive antiotomane (p. 216-223; în *Concluzii și considerații finale*, p. 373, se subliniază importanța aprofundării cercetării referitoare la *caracterul hegemonic sau federativ* al acestor alianțe, mai ales în prima jumătate a secolului XV), cât și prin compromisul cu Imperiul Otoman, odată cu intrarea în *Casa Păcii*. În interiorul aceleiași abordări, s-au teoretizat și contactele diplomatice dintre state, pentru a se realiza o clasificare a categoriilor de medietori ai acestor relații, ale căror competențe și puteri nu se pretează unei delimitări stricte pentru secolele XIV-XV: soli, negociatori și reprezentanți (p. 204-213; este subliniată importanța prerogativelor solilor în detrimentul mesagerilor, trimiși de rang inferior care doar transmiteau corespondența). Demersul referitor la pace este completat cu aspectul imagologic, evidențiindu-se *modelele sau tipologiile domnești*, între aspectul teoretic și teoretizat, de imagine ideală a monarhului (în tradiția creștină și mai ales bizantină), și aspectul practic, de promovare și de diseminare a *imaginii dezirabile* a domnilor în raport cu mediile interne, dar mai ales externe, în contact cu alteritatea. Aceasta din urmă impune, cu certitudine, modalitatea de receptare a mesajului propus de identitate, *imaginea dezirabilă* fiind reflectată în conștiința alterității, după sistemul feedback, prin *imaginea indusă*. Similitudinile și diferențele dintre cele două ipostaze creionează măsura în care anumiți domni analizați au reușit să încheie și să perpetueze pacea în condițiile date, în funcție de modalitatea în care au știut să-și impună mesajul și să fie percepuți pe căile comunicării.

La polul opus modelelor păcii, *formele războiului* sunt delimitate de istoric în *tipice*, urmând configurația generală a modului de a purta război al epocii studiate, și *atipice*, concretizate în războiul economic, psihologic și biologic. Ambele forme sunt influențate de o întreagă suită de factori, printre care sunt evidențiați cel tehnic - categorii de armament și evoluția lui; uman - structuri militare organizatorice, efective și pierderi; economic - potențial și costuri de întreținere a corpurilor de oaste;

² Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, editor Petre P. Panaitescu, București, 1958, p. 68.

³ Gheorghe I. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle. Des origines à 1945*, București, 1997, passim. Altă contribuție asupra formelor păcii o are Andrei Pippidi, *Formes de la paix dans le Sud-Est de l'Europe aux XIVe - XVIe siècles*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, tom. XXXII, nr. 3-4, 1994, p. 301-311. O ilustrare a sintagmei *Pax Ottomanica* legată de zona danubiană conține, printre altele, și articolul Iolandeii Țighiliiu, *Dunărea și Pax Ottomanica în secolele XVI-XVIII*, în „Revista istorică”, tom V, nr. 11-12, 1994, p. 1149-1156.

fizico-geografic - caracteristicile terenului și fortificațiile ca amenajări defensive (p. 269-306). *Configurația generală a războaielor* a fost determinată în secolele XIV-XVI, precum subliniază autorul, de evoluția artei militare, de diferențele de potențial militar, de structurile logistice și de raportul dintre efectivele militare reale și pierderile umane (p. 308-321). Războiul atipic, în dimensiunea sa *economică*, s-a concretizat în câteva metode de periclitate a ritmicității schimburilor economice și de distrugere a bunurilor, precum războiul vamal, blocada economică, embargoul și devastarea teritoriului. Această ultimă modalitate de manifestare a războiului medieval se învecinează cu dimensiunea *biologică* a ostilităților, marcată de îmbolnăvirea deliberată sau chiar de eliminarea fizică a adversarului, prin otrăvire sau alte mijloace. Dimensiunea *psihologică* a războiului atipic este concretizată prin stress-ul combatanților, slăbirea combativității prin lipsirea sistematică de somn și de hrană și prin atacurile nocturne neașteptate (p. 321-332), celebru fiind cel al lui Vlad Țepeș împotriva turcilor, din noaptea de joi spre vineri, 17-18 iunie 1462⁴.

Legat de relația dintre război și imagine, Bogdan-Alexandru Halic a subliniat două tipuri de acțiuni imagologice, una din faza de pregătire a campaniilor militare și cealaltă desfășurându-se în timpul ostilităților (p. 333-356). Spre exemplu, s-a luat ca studiu de caz Vlad Țepeș, domnul Țării Românești (preocupările autorului se înscriu în studierea imagologică mai ales a domnului mai sus menționat și a lui Mihai Viteazul, așa cum reiese și din *Bibliografie*, p. 386-388), căruia i s-a realizat un profil de imagine din perspectiva *povestirilor germane*⁵, comparativ cu corespondența pretendentului la tronul muntean, Dan cel Tânăr, primele inducând preponderent și exagerat o tipologie negativă, *satanică*, vizibil distorsionată prin filtrul mediului săsesc catolic din Transilvania⁶, urmate de demersurile, cu o tentă asemănătoare, dar ceva mai diluată în intensitate, ale pribeagului român. Rezultatele acestui tip de analiză au fost comparate cu cele induse prin intermediul corespondenței lui Pietro di Thomas, ambasadorul Veneției în Regatul Ungariei, cu superiorul său, dogele, cuprinzând rapoarte din martie-iunie 1462, care-i creează lui Vlad Țepeș o imagine mai degrabă pozitivă, în strânsă legătură mai ales cu necesitatea menținerii sale în cadrul efortului politico-militar antiotoman (p. 365-367; la p. 359-361 sunt evidențiate comparativ informațiile din povestirile germane și din corespondența pretendentului domnesc Dan cel Tânăr. Profilele de imagine se regăsesc la p. 363 pentru aceleași povestiri germane, respectiv la p. 366 pentru informațiile din rapoartele lui Pietro di Thomas pe lunile martie-iunie 1462. A se compara cu profilele de la p. 255-258, relevând indicatorii analizați pentru iarna 1461-1462). Pentru că grilele de inducere a imaginilor sunt evident antagonice, acestea reușesc să ilustreze dualitatea ipostazelor sub care a fost perceput Vlad Țepeș de către mediile politice interne și externe contemporane, dar și să pună problema reflecției asupra unei căi de mijloc în reprezentarea domnului.

Concluzia principală pe care autorul o promovează referitor la subiectul pace-război în spațiul muntean este legată de necesitatea menținerii statalității, miza fundamentală a alianțelor politico-militare în care s-a implicat Țara Românească și în sprijinul căreia s-au utilizat instrumente diplomatice și militare mai mult sau mai puțin adecvate, între care s-au numărat și acțiunile imagologice, *atât pentru prezervarea păcii, cât și pentru potențarea acțiunilor militare*. Potențialul imaginii a fost valorificat astfel cu succes încă din secolele XIV-XV, chiar dacă nu a fost întru totul conștientizat și instrumentat ca atare de către factorii de decizie politico-militară (p. 371-373).

Un asemenea demers presupune, mai ales prin noutatea sa, o serie întreagă de dificultăți în abordare, în fruntea cărora stă întrebarea: în ce măsură realizarea *profilelor de imagine* ale domnilor este viabilă ca metodă interdisciplinară, aplicată cercetărilor istorice, în condițiile existenței unor

⁴ Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, ed. II, revăzută, București, 1998, p. 130-131.

⁵ Pentru mai multe detalii asupra povestirilor germane despre Vlad Țepeș, cu editarea manuscrisului german din biblioteca conventului St. Gall, a se vedea Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 85-105.

⁶ Bogdan-Alexandru Halic, *Deformările imaginii lui Vlad Țepeș și sursele contemporane ale acestora*, în „Panoramic militar. Revistă de informare și relații publice”, 1998, nr. 2, p. 45-52.

informații adesea incomplete prin care Evul Mediu românesc se lasă dezvăluit istoricilor? Dacă pentru spațiul muntean, problema accesibilizării documentelor aferente secolelor XIV-XVI nu mai ridică de mult dificultăți, atunci când autorul realizează, spre exemplu, profilul imaginii induse de Vlad Țepeș la Curtea de la Buda în iarna 1461-1462, din trei puncte de vedere - politic, militar și uman, rezultatele interpretării statistice a datelor trebuie privite cu mai multă prudență, mai ales datorită neprecizării, în toate cazurile, a surselor concrete din care au fost extrași itemii care au stat la baza eșantionărilor⁷. Înșuși autorul atrăgea de altfel atenția asupra riscurilor aplicării unei atare metode, deoarece *numărul mic de izvoare utilizabile* nu permite întotdeauna obținerea unor concluzii corespunzând exigențelor științei istorice (p. 255, nota 3).

Deși finalitatea analizelor imagologice corespunde în linii mari cu realitățile istorice, atât cât ne sunt ele cunoscute din surse, această metodă trebuie aplicată cu mai multă rigoare, lăsând mereu o marjă de eroare pentru *tăcerea surselor* Evului Mediu. Subiectul păcii și războiului în Țara Românească în secolele XIV-XVI, constituindu-se într-o sinteză mult prea generoasă, poate fi abordat și prin evidențierea mai strânsă a liniilor de evoluție politico-militare, pentru a nu crea neapărat tipare de interpretare care să generalizeze excesiv modelele și forme, uniformizând evoluții uneii discontinue.

Lucrarea se constituie într-un reper pentru structurarea conceptuală și abordarea tipologică, pentru aplicarea metodelor sociologico-statistice în interpretarea faptelor și fenomenelor istorice (materializate în diagrame, grafice și profile de imagine) și mai ales pentru utilizarea analizelor imagologice comparate. Acestea din urmă, realizate cu discernământ critic și prin selectarea informațiilor din cadrul unor categorii cât mai largi de surse, pot oferi indicii prețioase asupra unor personaje politice și asupra unor demersuri politico-militare importante pentru spațiul românesc medieval. Bazată pe o bibliografie voluminoasă, îmbinând tendințe istoriografice mai vechi și mai noi, lucrarea lui Bogdan-Alexandru Halic este, dincolo de toate observațiile noastre, o încercare de inovare a metodei istorice, demers care implică, mai ales în cazul analizei imagologice aplicate Evului Mediu românesc, atât avantajele deschizătorului de drum, cât și marile riscuri care trebuie asumate.

Daniela Mitea

Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XX, Mihaela Grancea (coordonator), Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005, 345 p.

Sincer vorbind, tematica volumului de față nu este una dintre cele mai atrăgătoare și mai optimizante. Cu atât mai mult, atare tematică și abordare merită popularizată, pe de o parte încadrându-se în curente de vârf practicate de istoricii zilelor noastre, pe de altă parte, oferind o meditație în jurul unui subiect cu încărcătură existențială.

„Religiozitate și atitudini în fața morții în spațiul transilvan din premodernitate până în secolul XX” este titlul proiectului ce reunește câțiva tineri cercetători de la Universitățile din Sibiu, Cluj-Napoca și Alba Iulia, produsul final constituindu-l acest volum colectiv.

---

⁷ Metoda statistică se întemeiază în primul rând pe rigoarea datelor cuantificate, totul bazat pe o documentare cât mai exactă. Presupunând trei etape, între care găsirea variabilelor pentru concepte, operaționalizarea în studiu și măsurarea lor, metoda abstractizează situații particulare, pentru a realiza descrieri generale și pentru a verifica ipoteze cauzale. Deoarece cercetarea cantitativă implică măsurători și analize, se impune cu necesitate lăsarea posibilității de verificare ulterioare a surselor și rezultatelor cercetării. *Analiza statistică* este oricum mai sigură decât generalizările teoretice și mai densă, cu cât variabilele sunt mai multe. Charles-Olivier Carbonnel, *Istorie și metode calitative*, în *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale* (coord. Alex Mucchielli), traducere de Veronica Suciu, Iași, 2002, p. 205-206; Jonathan Grix, *Demystifying Postgraduate Research. From MA to PhD*, Birmingham, 2001, p. 31.

Coordonatoarea Mihaela Grancea definește într-un amplu și prea modest intitulat „Cuvânt înainte” – deoarece avem de-a face cu un studiu istoriografic, analitic, dens în informație – jaloanele *thanatologiei*, „ca domeniu al cunoașterii, aflată în plină expansiune, având ca obiect de studiu reprezentările, sensibilitățile și comportamentele (inclusiv de natură patologică) legate de sistemul morții”. Este un domeniu recent de cercetare, impus în istoriografia și antropologia occidentală după începutul anilor '70 ai secolului trecut, iar în științele umaniste românești abia în anii '90.

Se explică „rezistențele” ce au frânat înflorirea thanatologiei: concepția istoriografică pozitivistă și tradiționalistă, dar și prejudecăți religioase, iudeo-creștine ori islamice cu referire la „murire” și mântuire. Occidentul, Școala de la Annales au demarat cercetările în acest domeniu, Michel Vovelle propunând un model metodologic de analiză a diferitelor surse istorice pe trei nivele: primul – al morții ca fapt brut, cu impact asupra comunităților umane; al doilea nivel – al morții trăite, al sentimentelor, reacțiilor și atitudinilor față de moarte în colectivitate, ceea ce a generat practicile funerare, magice, religioase și civice; al treilea nivel – al tipurilor de discurs magic, religios, științific, literar ce reflectă evoluția atitudinilor față de moarte și față de Lumea de Dincolo.

În spațiul românesc, etnologii și folcloriștii au fost primii culegători ai practicilor funerare, încă în secolele anterioare. Abia după 1989 au luat avânt abordările științifice, antropologice (Al. Madgearu, Lucian Boia, Ștefan Lemny, Simona și Toader Nicoară, Andrei Pippidi, Matei Georgescu ș.a.).

Revenind la volumul aflat în dezbatere, se constată o inevitabilă interdisciplinaritate a studiilor, deoarece fenomenul morții implică realități complementare ce se întrepătrund.

Astfel, Marius Rotar, în *Istoriografia românească asupra morții: modele și contra-modele. O lume încă deschisă*, oferă o bază teoretică de discuție, o punere a problemei, punctând cantitativ și calitativ realizările istoriografiei românești asupra temei date.

Carmen Florea, în studiul *Despre tensiunea unei solidarități în evul mediu târziu: exemplul unor orașe transilvănene*, investighează percepția morții de către comunități laice medievale, pornind de la cazurile fraternității Corpus Christi din Sibiu, al fraternității exulum din Cluj dedicate Sfintei Caterina și al confraternității dominicane. Concluzia autoarei este că moartea, departe de a suspenda realitățile terestre, organizează și reorganizează spațiul social, în temeiul structurilor anterioare momentului fatal.

Edit Szegedi scrie un eseu, întemeiat documentar pe exemplul reglementărilor privind înmormântarea la evanghelicii sași și pe jurnalul lui Wesselény István (1703-1708), în care analizează integrarea morții ca „disciplină ecleziastică și socială în mediile protestante din Transilvania (sec. XVI-XVIII)”.

Ana Dumitran, în studiul *Constante ale discursului în omiletica funebră a românilor transilvăneni din veacul al XVII-lea*, și Laura Stanciu, cu *Omiletica lui Petru Maior ca oportunitate de armonizare a Reformei catolice cu Iozefinismul*, fac hermeneutică de text, pe predicile ortodoxe, respectiv ale lui Petru Maior, discernând laitmotive, principii călăuzitoare morale și pedagogice.

Mihaela Grancea și Emöke Csapó, în articolul *Poarta Marii treceri sau perspectiva asupra morții reflectate de epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIX-lea*, surprind evoluția spre modernitate în baza mutațiilor survenite în practica epitafulilor.

Testamentele unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea îi prilejuiesc lui Corneliu Pădurean stabilirea câtorva aspecte legate de moarte, mai cu seamă prin preocuparea față de avere, funeralii și viața veșnică.

Valeria Soroștineanu se referă la *Religiozitate și atitudini în fața muririi la românii ortodocși din Transilvania. Considerații generale (1899-1916)*, luând în discuție schematisme și calendarele editate de Mitropolia sibiană.

Ada Grenner scrie despre *Comunitate bisericească, religiozitate și atitudini în fața morții în Agnita secolului XIX-XX*, pornind de la surse bibliografice de etno-istorie și de la epitafuli.

Andrei Terian stabilește *Modele de reprezentare a morții în poezia ardeleană din secolul al XX-lea*, grupându-le în trei categorii în alternanță diacronică: modelul „etnic” (la Octavian Goga, Ioan Alexandru), modelul „metafizic” (la Lucian Blaga, Ștefan Augustin Doinaș) și modelul „corporal” (la Ion Mureșan, Dan Coman).

Sultana Anca Avram relevă *Aspecte privind trupul și moartea în tradiția populară românească*, din perspectiva riturilor funerare.

Mihaela Grancea, în studiul *Epitaful românesc din perioada regimului totalitar, sursă pentru investigarea atitudinilor referitoare la moarte*, face câteva observații interesante asupra discursului ateist și a practicii funerare publice, ample din perioada comunistă, care amestecă într-un amalgam șocant mitologia marxistă cu credințe precreeștine și creștine.

Cristina Dogot surprinde *Percepții asupra morții soților Ceaușescu în opinia publică și presa clujeană*, într-o lucrare convingătoare și bine întemeiată metodologic.

Din simpla enumerare a studiilor rezultă varietatea lor de conținut, multitudinea direcțiilor abordate și a disciplinelor implicate în efortul de sintetizare științifică, volumul constituindu-se practic într-o valoroasă contribuție de antropologie istorică.

O ultimă observație: studiile sunt precedate de un rezumat într-o limbă de circulație, fapt lăudabil (și aparent mai util decât plasarea rezumatului la finele studiului). Traducerea germană a rezumatelor suferă pe alocuri, în schimb traducerea engleză este deosebit de reușită.

Se adaugă o Addenda, cuprinzând 23 de fotografii cu imagini specifice temei – cimitire, pietre tombale, monumente funerare ilustrative.

Ela Cosma

EDIT SZEGEDI, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*, Cluj-Napoca, 2004, 351 p.

Cartea lui Edit Szegedi, în fapt teza sa de doctorat, reprezintă o temeinică și exhaustivă redimensionare a cercetării privind secolul al XVII-lea în istoriografia săsească. Prin „istoriografie” autoarea înțelege „o formulă mai largă” decât accepțiunea contemporană a termenului, formulă bazată pe *narațiune* și, într-o oarecare măsură, pe *memorie*. „Istorie înseamnă pentru oamenii sec. al XVII-lea și de la începutul sec. al XVIII-lea o povestire pentru a păstra memoria, iar această memorie putea fi *memoria trecutului* pentru cei prezenți sau *memoria trecutului* pentru cei viitori” (p. 6). Din acest motiv, cartea lui Edit Szegedi include și memorialistica – adică scrieri ce se ocupă de stricta contemporaneitate, de la cronicile familiale la jurnal, dar și descrieri geografice și etnografice, istorie ecleziastică și, mai ales, istorie literară – deoarece „istoria istoriografiei săsești premoderne nu se poate reconstitui în afara unei istorii a literaturii, având în vedere că și pe plan european literatura științifică încă nu era separată de beletristică” (p. 9).

Bazându-se pe lectura surselor primare – din fondurile bibliotecilor și arhivelor sibiene, brașovene și clujene, și mai puțin pe prea sporadicele ediții critice existente, autoarea înfățișează, înțelege și ne transmite, într-o abordare proprie, imaginea unui *altfel* de secol XVII, reflectat de producția istoriografică săsească. Principiul aplicat este prezentat la finele capitolului dedicat *Istoriografiei problemei* astfel: „Istoria istoriografiei săsești a barocului și preiluminismului reprezintă, în concluzie, un domeniu aproape necercetat, în care pericolul plagiatului este minimal. Pentru ca literatura istorică a secolelor XVII-XVIII să poată fi cunoscută în deplinătatea ei, este nevoie de depășirea concepției istorice etniciste și de eliberarea de sub tirania autorităților istoriografice” (p. 19). Acest deziderat, atât de greu de atins – pentru că simpla exorcizare a clișeelelor nu îl duce pe istoric în chip miraculos și la depășirea lor sau la reinterpretarea în altă lumină, mai obiectivă, a faptului cercetat – devine însă o certitudine împlinită în cazul lui Szegedi.

Căci nimic din ceea ce pune pe hârtie autoarea nu este superficial sau lipsit de miez științific. Conștientă că: „De regulă istoriografia problemei este tratată printre altele și, pentru a nu plictisi în mod inutil cititorii, sub forma unei scurte retrospective” (p. 8), autoarea face din capitolul privitor la *Istoriografia problemei* unul dens, în care sunt enumerați critic autorii care au avut preocupări legate de istoriografia săsească, începând tocmai cu secolul al XVII-lea și până la Adolf Armbruster și Stefan Sienerth, la începutul anilor 1990. Barocul și iluminismul săsesc s-au impus prin imaginea

creată de G.D. Teutsch, în *Istoria poporului săsesc*, în viziunea căruia secolul al XVII-lea a constituit o epocă de suferință și decădere pe toate planurile. „Această imagine a paralizat pur și simplu cercetările privitoare la acest secol” (p. 11). Edit Szegedi însăși va „vesti” secolul, descoperindu-i valențe inedite, creatoare și inovatoare.

Pentru capitolele intitulate *Redimensionarea Europei în secolul al XVII-lea și Istoriografia europeană în secolul al XVII-lea*, autoarea s-a bazat pe o bibliografie achiziționată în bibliotecile din Tübingen, Strasbourg, Pisa.

Din punct de vedere istoriografic, secolul al XVII-lea „are o situație ingrată... aflându-se în umbra secolelor al XVI-lea și al XVIII-lea” (Reforma, iluminismul). În Europa occidentală acest secol este sinonim cu termeni precum: criză (în plan social, confesional), absolutism (în politică), baroc (în artă), utopism (în gândire).

Edit Szegedi ne oferă o perspectivă sintetică a istoriografiei europene, o competență de definire a genurilor și tendințelor istoriografice, concomitent cu prezentarea medalioanelor unor Jacques de Thou, Samuel Puffendorf, Jacques Benigne Bossuet, Hugo Grotius – istorie politică, Thomas Hobbes – istorie și filosofie politică, Martin Luther, Philipp Melancton, Jean Calvin, Huldrych Zwingli, Sebastian Franck, Matthias Flacius Illyricus, Cesare Baronio, Isaac Casaubon, Gottfried Arnold – istorie ecleziastică, Jean Mabillon – erudiție istorică, Gottfried Wilhelm Leibniz – filosofia istoriei, Benedict Baruch Spinoza, Pierre Bayle, Richard Simon – critica istorică.

Începuturile istoriografiei în Transilvania. Fundamentarea tradiției istoriografice săsești este capitolul în care se analizează nașterea istoriografiei săsești, odată cu impunerea unei conștiințe transilvane, „care nu se mai hrănea exclusiv din amintirea și legăturile cu Regatul Ungariei și din speranța revenirii la situația de dinainte de 1541, respectiv 1526, ci într-o măsură crescândă din realitatea distinctă și propriile interese, exprimate și prin orientarea politică a principatului” (p. 101). Conștiința transilvană a produs o istoriografie transilvană legată de stat și de instituțiile acestuia.

Szegedi susține că individualizarea istoriografiei săsești, respectiv „începuturile prezumtive” ale acesteia, datează din secolul al XV-lea, după constituirea Universității Naționale Săsești, ca instituție de conducere politică a sașilor de pe Pământul Crăiesc. „Astfel s-a încheiat procesul de formare a sașilor ca entitate politică și juridică” (p. 102); de aici înainte se poate vorbi de o istoriografie săsească, în sens larg.

Rădăcinile ei se află în cultura urbană, „caracteristica prin excelență a culturii săsești și în același timp elementul fundamental al identității săsești” (p. 103). Autoarea dedică secolului al XVI-lea capitolul consacrat începuturilor istoriografice la sași, analizând, din nou, genuri și tendințe afirmate de secolul în cauză: legătura dintre istorie și drept (exemplificarea se face pe *Cuvântarea* lui Albert Huet la dieta de la Alba Iulia din 1591), culegerea izvoarelor (Christian Pomarius, Daniel Trappolder), istorie și poezie (Johann Lebel și Christian Schesäus), istorie și geografie, memorialistică, istoriografie urbană (Szegedi include aici și dezbate pe larg *Cronica protopopului Vasile* = istoria bisericii Sf. Nicolae din Brașov, 1392-1633), cronici murale, istorie locală și istorie regională (cronica lui Hieronymus Ostermayer), cronistica (Thomas Bornel și mai ales cazul lui Kaspar Helth / Heltai Gáspár, 1510/1515-1574, clujeanul „situat între două culturi”, „una din personalitățile cele mai fascinante ale culturii transilvane”, p. 137).

Capitolul *Evoluția istoriografiei săsești între baroc și iluminism* este, în fapt, îndeplinirea promisiunii din titlu. Autoarea depășește problema sporadicității literaturii de specialitate și interesul redus acordat secolului al XVII-lea, reușind să închege nu numai o lucrare coerentă, dar și prelucrată pe mai multe paliere, analizând probleme diverse și foarte moderne, cum ar fi: „democratizarea interesului pentru istorie” (p. 147), reflectat în identificarea posesorilor de carte și bibliotecă, îmbogățirea cunoștințelor lingvistice ale istoricilor sași (pe lângă cunoașterea germanei și a latinei, învățarea maghiarei și interes pentru română, foarte puține cunoștințe de franceză și italiană) – ceea ce, firește, va duce la lărgirea orizontului în scrisul istoric, alimentarea din surse umaniste (tradiție, continuitate), dar îmbrățișarea barocului (discontinuitate, inovație). Sugestiv exprimat, istoriografia și memorialistica săsească de secol XVII conturează un baroc, care „este caracterizat în același timp de frivolitate și căință, de rigoare logică și metodică și fantezie debordantă. Avem de-a face cu o generație care scria mult și cu plăcere și care, indiferent de rezultate, își pregătea lucrările cu migală, indiferent dacă erau tipărite sau rămăneau în manuscris” (p. 152).

Citându-l pe Fredrich Teutsch, care în a sa istorie a bisericii evanghelice face bilanțul intelectual al secolului al XVII-lea: din 360 scrieri 175 erau de teologie, 90 de filosofie, 88 de istorie – (multe în manuscris), 9 de filologie și 8 de drept canonic, Szegedi confirmă interesul sporit al epocii pentru consemnări de natură istorică, fie ele „diaria” (jurnale / adnotări zilnice), istoriografie biografică ori lucrări propriu-zise de cronică, documente, istorie ecleziastică, disertații istorice.

Reprezentanții de marcă ai secolului sunt încadrați în anumite genuri sau curente pe care le cultivă: Andreas Teutsch devine „figura cea mai reprezentativă a pietismului săsesc” (p. 157); cronicile familiale sunt prezente prin *Album Oltardinum* și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*; istoria politică este reprezentată prin Georg Kraus și Mathias Miles; istoria contemporană – prin Martin Schmeizel; descrierile istorico-geografice – prin Johannes Tröster și Daniel Wolff; originea popoarelor ca temă a reconstituirii istorice – prin Lorenz Töppelt, cu lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum*; „schimbarea de paradigmă” este înfăptuită de Valentin Franck von Franckenstein (autoarea referindu-se aici la teoria privind originea sașilor, teorie „revoluționată” de ultimul autor menționat); descrierile istorico-geografice și problema alterității sunt apanajul lui Johannes Lutsch și al lui Johann Filstich cu a sa *Tentamen historiae Valachicae*.

Cea mai însemnată scriere a istoriografiei săsești de secol XVII o constituie *Cronica Transilvaniei* (1608-1665) a notarului sighișorean Georg Kraus (1607-1679), aparținând ca gen istoriei politice. Edit Szegedi îi consacră un spațiu larg în paginile cărții sale explicând în amănunt conținutul cronicii, dar și concepția și metoda istorică a autorului.

Cazul lui Johannes Tröster îi prilejuiește considerații amare, căci el „este unul din acei autori care, datorită cunoașterii parțiale a operei lor, de fapt a unei singure cărți [este vorba despre *Das Alt- und Neu Teutsche Dacia*], sunt introduși într-un șablon, iar citatele trunchiate, care țin loc de cunoașterea integrală măcar a acelei scrieri, sunt stoarse în fel și chip pentru a susține ideile anumitor autori... Această reducere a operei la o singură carte a falsificat și istoria receptării...” (p. 247-248).

Deși face destul de numeroase referiri la istoriografia maghiară a secolului al XVII-lea, Edit Szegedi regretă faptul că, pentru a nu lărgi prea mult cadrul acestei lucrări vaste, nu a inclus un capitol separat despre istoriografia maghiară din Transilvania, și altul despre istoriografia moldo-munteană.

Cartea lui Edit Szegedi constituie, de-acum, o carte de căpătâi, imposibil de omis, de către cei interesați de istoriografia transilvană de secol XVII.

Ela Cosma

M. BODOR, L. BOTEZAN, G. NEAMȚU, E. COSMA, I. CHINDRIȘ, S. MÂNDRUȚ,
Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C. Transilvania, Vol. VII, 17-26
iunie 1848, București, Editura Academiei Române, 2005, 744 p.

Fără îndoială că un eveniment editorial de maximă importanță în anul 2005 este apariția volumului VII al lucrării *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania, 17-26 iunie 1848*. Acest volum întocmit de M. Bodor, L. Botezan, G. Neamțu, E. Cosma, I. Chindriș, S. Mândruț, cu un cuvânt introductiv de academicianul Camil Mureșanu și având drept referenți pe prof. univ. dr. Nicolae Bocșan și dr. Dumitru Suci, reprezintă munca și eforturile de mai mulți ani a acestui colectiv de profesori și cercetători de la Institutul de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca.

În seria acestor documente volumul I a apărut în anul 1977 și cuprinde primele informații din data de 2 martie 1848. Pe parcursul a 28 de ani, nume prestigioase ale științei istorice clujene au selectat cu pricepere și migală, din multitudinea de documente, informații cu impact economic, social, politic, național și cultural. Amintim aici pe Camil Mureșanu, Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, Pompiliu Teodor, Liviu Botezan, Gelu Neamțu, Hilde Mureșan, Simion Retegan, Dumitru Suci, Ioan Chindriș, Carol Göllner, Iosif Kovacs, C. Cosma, Ioan Bolovan, Simion Mândruț ș.a. Volumul de față cuprinde 342 documente în limbile română, maghiară, germană și latină, documentele maghiare,

germane și latine având și traducere românească. De asemenea s-au făcut rezumate ale documentelor în limba română și germană, existând și un indice de localități și un indice onomastic. Cartea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor.

Anii 1848-1849 au însemnat un moment deosebit de important în evoluția națiunilor europene din epoca modernă. În cadrul revoluției din Transilvania s-a realizat o legătură firească între obiectivul național și cel social. Această revoluție a reușit o simbioză între elita conducătoare și masele țărănești pe care le-a atras de partea sa producând o conștientizare a identității și intereselor comune românești.

Complexitatea și multitudinea evenimentelor din timpul revoluției din Transilvania, reconstituirea mersului luptelor, a programului și aspirațiilor poporului român, reconstituirea procesului istoric a acestor ani presupune adunarea unor informații bazate pe documente istorice. Diversitatea materialelor documentare constă în acte oficiale ale autorităților centrale și locale – ale Guvernului, ale Governorului Transilvaniei, ale Dietei de la Cluj, ale Comandantului suprem al armatei imperiale din Transilvania, ale Palatinului ungar, ale Comesului Universității săsești, ale unor miniștri, comiți, juzi, ale unor funcționari locali și centrali. Alt gen de izvoare îl constituie notele cu caracter personal, consemnări de convorbiri, memorii, însemnări zilnice.

De asemenea, o sursă importantă de informații o reprezintă corespondența. Scrisorile cuprind o diversitate de amănunte care reușesc să creeze o imagine a evenimentelor, a gândurilor, a atitudinilor față de actul politic, aspirațiilor de ordin social și național ale părților aflate în mijlocul acestor evenimente. Putem menționa numele unor personalități importante precum Avram Iancu, Ioan Lemeni, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian și Constantin Romanu-Vivu.

Cunoașterea revoluției se bazează pe reconstituirea istoriei, pe cadrul juridic-legislativ, pe raporturile sociale care chiar în aceste momente se schimbă, pe cursul general al vieții cotidiene, pe problemele delicate din sufletul națiunii și mai ales pe relațiile deosebit de complicate dintre națiunile Transilvaniei și Banatului.

Revoluția română din Transilvania, parte a revoluției europene, s-a manifestat ca o continuare a valului energiilor pornite din Viena și Pesta, dar și ca o reacție de apărare și de împotrăvire la decizia dietei ungare de a vota alipirea Transilvaniei la Ungaria.

Pentru români, obiectivele principale au fost obținerea independenței sau a autonomiei politice și rezolvarea problemelor sociale, în special desființarea iobăgiei.

Până în a doua parte a lunii iunie 1848 multe evenimente importante avuseseră deja loc, iar popoarele Transilvaniei o porniseră pe propriul lor drum. Astfel, maghiarii proclamaseră la Cluj, în cadrul dietei cu caracter feudal, uniunea la Ungaria, obiectiv esențial al revoluției maghiare stabilit la Pesta încă la 15 martie 1848 prin punctul 12 al programului lor. Românii reproșau maghiarilor faptul că ei nu văd problema națională rezolvată în spirit democratic, ci pe o baza tradițional-istorică, ce viza un stat ungar unitar (în limitele sale medievale), cuprinzând popoare nemaghiare. Maghiarii erau conștienți că în cazul în care revoluția va triumfa, dacă ar acorda drepturi democratice românilor, dominația lor în Transilvania se va sfârși. Acest lucru este clar arătat într-o scrisoare a lui Wesselenyi către Kossuth Lajos în care se vorbește despre pericolul reprezentat de numărul românilor care în condițiile când „miile de nobili și-ar pierde averea, iar naționalitatea lor se va reduce, cea mai mare parte a milioanele care i-ar ocupa locul nu va mai fi maghiară” (pag. 161).

Românii, la rândul lor, și-au expus la Marea Adunare Națională de la Blaj din 3-5 mai 1848 poziția și revendicările în celebrul discurs al lui Simion Bărnuțiu, care conținea crezul politic al națiunii române transilvănene. Bărnuțiu anunță că „ungurii vor prin uniune să șteargă privilegiile Ardealului... și să strângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o națiune, care să se numească națiunea cea mare și tare ungurească”. Oricum, românii nu pot accepta asemenea decizie pentru că „Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române”, iar națiunea română „voind a se constitui și a se organiza pe temeiul național, n-are cuget dușman în contra altor națiuni și cunoaște același drept pentru toate”.

În aceste condiții, în luna iunie se menținea încă un modus vivendi între maghiari și austrieci, o împărțire a puterii, un dualism „avant la lettre”, dar care nu va mai dura prea mult. Naționalismul exagerat lui Kossuth și teama națiunilor nemaghiare de deznaționalizare le-au împins pe acestea în

brațele Habsburgilor care prin Constituție le recunoșteau ca egale cu maghiarii. Asistăm în luna iunie 1848 la evenimente care se precipită spre un război civil, pentru că dispăruse încrederea unuia „în celălalt”. Aceste evenimente nefericite își au cauza în hotărârea Dietei de la Cluj de la sfârșitul lunii mai, care hotărâ uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Constatăm din documentele publicate că românii au de suferit din cauza nobililor, a autorităților locale și mai ales a regimentelor formate cu precădere din secui.

La 17 iunie 1848, printr-o Proclamație gubernială anunța că Dieta de la Cluj se hotărâ ca „robotele și zecuielile... pentru totdeauna s-au șters”. Se arată că țărani „au câștigat în cinste moșia și pământurile acele iobăgești sau jelerești care le-au avut până acuma, celelalte rămân în proprietatea fostului până acuma domn proprietar”. Dar în același timp, „de acuma obșteasca adunare se va ține la Pest; deputații într-un acest chip se vor alege”. Conte Teleki Josef, guvernatorul Transilvaniei, se grăbește să anunțe că „unguri, români, secui, sași, armeni, toți suntem frați și dulcea noastră maică este patria. Această a noastră dulce maică este marea Țară Ungurească cu Transilvania (Ardealul)” (pag. 15).

Documentele reflectă că, pe moment, se încearcă o nouă organizare a Transilvaniei în vederea alipirii la Ungaria, profitându-se de hotărârile democratice care cel puțin în aparență sunt favorabile tuturor locuitorilor. Datorită faptului că împăratul sancționase la 10 iunie la Innsbruck uniunea, palatinul Ștefan anunță că din 17 iunie se desființează Cancelaria Aulică, instituție simbolizând până în acel moment autonomia Transilvaniei. Palatinul Ungariei îl numește pe baronul Vay Miklos comisar împuternicit al guvernului ungar în Transilvania pentru a supraveghea „agitațiile” românilor și sașilor, mai ales că se avea în vedere și vecinătatea cu Țara Românească și „cealaltă Valahie”. În același timp, baronul Perenyi Sigmond solicită prezența palatinului în Transilvania, pentru că „această țară câștigată ar deveni în acest fel stabilă” (pag. 163).

Din documente rezultă și o mare neîncredere și frica de românii transilvăneni, deoarece, dacă ar fi fost recunoscuți drept a patra națiune politică, acordându-li-se drepturile și fiind și majoritari în Transilvania, aceasta ar fi transformată într-o țară românească. Același Wesselenyi afirmă că nici măcar denumirea de „român” nu trebuie acceptată deoarece „denumirea de daco-român nu mai este un simplu nume, ci titlul și firma unei comunități politice”.

În acele momente, deși dorește independența spre care tinde neîncetat, Ungaria are încă nevoie de Austria datorită începerii războiului civil din Croația și unui iminent conflict care se putea prevedea cu românii, astfel că guvernării maghiari cereau prezența împăratului la Buda sau, dacă nu, „să-l trimită pe arhiducele Franz Joseph la deschiderea Dietei”.

Concomitent se discută problema înființării gărzilor cetățenești maghiare, acolo unde nu existau, iar jandarmeria să se transforme în gardă peste tot și „să se ordone exerciții militare”. Iar unde este cazul, să se ordone „în eventualitatea unor întâmplări răzvrătitoare din diferite comune ca aceste gărzi să dea o mână de ajutor”. Și asta cu atât mai mult cu cât „în diferite părți ale țării poporul incult s-a dovedit a fi instrumentul orb al instigărilor viclene și nu dovedește supunere față de legi și îndeplinirea acestora”. Se preconizează „să se constituie și un corp de voluntari”. Autoritățile conferă responsabilități sporite regimentelor de secui care „vor rămâne în mijlocul comitatelor și scaunelor săsești în vederea ținerii în frâu a românilor” (pag. 315).

La 19 iunie 1848, Garda Națională Maghiară din Târgu-Mureș cere arme și muniție pentru „primejdiile ce se ridică pe ici-colo în țara noastră. Armele ce ni se vor distribui vor constitui cel mai sigur mijloc de preîntâmpinare a trăsnetelor ce se ascund în germene în norii amenințători”. Mai mult, prin introducerea statariului, juzii nobiliari poruncesc comunităților să ridice spânzurători, numai că mai pretutindeni locuitorii „s-au împotrivit cu mare îndrăzneală anunțând că nu vor da recrut și nu vor ridica nici spânzurătoare”. Și tot ei, întorcându-se de la Blaj, în zona Rucărului, au hotărât să împartă pământurile alodiale, pășunile și pădurile. Într-o scrisoare Wesselenyi anunță că pe moment există o mare neîncredere între conducătorii civili care sunt maghiari și cei militari care sunt austrieci, iar „sursa cea mai păcătoasă a necazurilor noastre este discrepanța între conducătorii puterii civile și militare”. Între sarcinile importante ale maghiarilor se numără și aceea a „mobilizării secuilor”. Comiții primesc indicația ca, în condițiile în care nu au arme de foc, să confecționeze mai multe mii de lănci care, să nu fie date pe mâna românilor”. Dar încă o dată se arată că „nu există o chestiune mai stringentă și mai urgentă decât felul în care trebuie dislocate regimentele de rând care rămân în țară și

anume cele secuiești și de voluntari”. Mai mult, autoritățile comitatense nu mai au încredere în militarii imperiali pentru că „nu putem avea certitudinea că soldații polonezi, în dependența lor față de ministrul de Război, nu ar aștepta din nou cu mâinile încrucișate ordinul de ajutorare din Sibiu îndepărtat” (pag. 253).

Între obiectivele importante urmărite de nobilimea liberală, conducătoare a Transilvaniei, se numărau – în vederea integrării în statul ungar – subordonarea autorităților civile și mai ales a celor militare, desemnarea de reprezentanți transilvăneni, maghiari, în guvernul de la Pesta, numirea de noi comiți supremi și organizarea unei secții a Transilvaniei în Ministerul de Interne și Justiție al Ungariei. Era necesar să se poată pretinde „cu fermitate Comandamentului armatei obligativitatea acceptării fără rezerve a ordinelor sale”, pentru a se ajunge „la dorita unificare a administrației”. Se văd clar obiectivele celor două puteri, ale Austriei conciliatoare pe moment și ale Ungariei care se îndrepta spre ruptura de Austria, spre independență.

Sășii, la rândul lor, cer păstrarea autonomiei tradiționale și acceptă ridicarea românilor la rang de națiune, decid să-i sprijine pe români și manifestă rețineri față de maghiari, declarând că „o asemenea uniune nu dorim” și „s-o spunem deschis: nu avem încredere în maghiari!”, poziție exprimată de ziarele germane din Sibiu (pag. 468).

În aceste condiții, împotriva românilor se pornește o adevărată teroare prin mijloace și metode variate. Sunt arestați țărani care participaseră la Adunarea de la Blaj, se dezlănțuie execuții împotriva satelor care nu vor – in corpore – să mai presteze robotele. Sunt arestați preoți care „instigă” la nesupunere, iar acolo unde au cerut sătenilor să depună jurământul de la Blaj preoții au fost arestați, cum s-a întâmplat cu preotul din Budiul de Câmpie. Preotul arată că este împotriva uniunii, nerecunoscute la Blaj, că știe că fiul său a făcut propuneri de înarmare a sătenilor, dar că a făcut acest lucru din „dragoste mare și sânguință față de nația sa. Dar este asta o vinovăție?” Și că „atâta vreme cât nu-și va avea și națiunea noastră cuvântul de spus *prin reprezentare legislativă, nu poate fi vorba de uniune*” (pag. 58).

În același timp, prin comitate se răspândesc apeluri și manifeste ale Comitetului Național Român de la Sibiu, considerate instigatoare și deosebit de periculoase, iar autoritățile cer ca aceia ce le scriu și le răspândesc „să fie arestați ... și să-i pedepsească corespunzător”.

Peste tot domnește agitația, zvonurile, nemulțumirea proprietarilor pentru pierderea domeniilor, lipsa forței de muncă, recolta neadunată. Țăranii refuză să mai presteze munci, armata este folosită de foștii stăpâni în mod abuziv, planează pericolul unor răzmerițe armate. În Apuseni, Avram Iancu și Simion Balint se află în mijlocul oamenilor pe care încep să-i organizeze. Apare în rândul românilor, dar și a maghiarilor frica. Este frica autorităților de „Comitetul Român de la Sibiu, care invocând numărul poporului, lucrează și el neostenit la realizarea intenției românilor de a smulge celorlalte națiuni sau Stări teritoriul și toate drepturile posibile” (pag. 24).

Evenimente îngrijorătoare se petrec în Apuseni, pe valea Mureșului și în Banat. Spre Abrud, Câmpeni, Baia de Arieș și Vidra se îndreaptă unități militare maghiare care „se străduie a înăbuși în fașă mișcările populare primejdioase” și care, la apelul autorităților, trebuie „să folosească armata în vederea înăbușirii revoltei”. Baronul Perenyi anunță pe ministrul de Interne la 18 iunie 1848 că Avram Iancu convoacă o adunare populară chemându-i „pe români să vină înarmați”. Avram Iancu avertizează într-o scrisoare pe locuitorii Apusenilor că „sosesc vrășmașii pe noi, să le ieșim în cale la strâmtori”. Moșii se organizează în formațiuni de apărare de la Turda la Câmpeni pentru a preveni atacul secuilor, strigând „Să piară dușmanii!” Baronul Perenyi este alarmat că zona a devenit primejdioasă, primejdia venind mai ales „de la Abrud și Hunedoara, deci în cuibul răscoalei lui Horea”. În zona Secășelului, potrivit unui document, la 20 iunie 1848 sătenii declară că ei „nu acceptă ordinele Guberniului, nu le recunosc și acceptă doar [ordinele venite] de la ai lor”, iar în 26 iunie locuitorii din zona Târnăveniului declară că „ei nu mai recunosc administrația publică și așteaptă măsurile beneficătoare ale guvernului de la Blaj” (pag. 644).

Dintr-o scrisoare a lui Ioan Moga reiese că autoritățile au încercat să-l aresteze pe Avram Iancu, recunoscând în el pe principalul conducător de care trebuie să se teamă pentru că „el i-a înarmat pe români și că vor să-l prinză, dar și să-l piarză”. În același timp, în Trei Scaune, românii

înscrisi în Garda Națională îl anunță pe episcopul greco-unit că „am ieșit să ne exercităm în arme și am jurat sub steagul austriac” și nu sub steagul maghiar.

În data de 23 iunie 1848 românii încep să atace unitățile militare care încearcă să intre spre Abrid, altfel că regimentul secuiesc de graniță 2, mergând spre Tebea, este întâmpinat de pe înălțimi cu „pietre de dimensiuni considerabile, aruncate în jos asupra trupei”. E vorba de acei secui pe care contele Teleki Domokos îi caracteriza cu aceste cuvinte: „Nu se poate contesta via simpatie manifestată de militarii secui față de frații lor maghiari. La fel frica pe care ei o pot produce popoarelor de altă limbă din patrie” (pag. 383). Frică pe care o răspândesc în rândul românilor, care în cea mai mare parte sunt neînarmați. Este vorba de masacrele săvârșite de secui contra locuitorilor români de la Mihalț și Coșlariu. Românii din aceste comune respinseseră statariul, iar autoritățile au trimis împotriva lor trupe secuiești. Au fost masacrați și răniți zeci de români. În legătură cu aceste evenimente, Comitetul Național Roman de la Sibiu, prin Simion Bărnuțiu și Ioan Pipoș, se adresase Comandamentului suprem al armatei, dar din ancheta făcută de către comisarii guberniali, contele Beldi Ferenc și baronul Kemeny István, reiese că vinovați sunt cei ce au murit, iar secuii declarau că ei „cu sânge au agonisit țara și cu sânge vor a o și apăra”. Mihalțul a însemnat un moment de cotitură și a conștientizat pentru români amenințările care planau implacabil asupra lor, intensificând înarmările românești mai ales în Apuseni.

În Banat, la 17 iunie a fost lansat manifestul lui Eftimie Murgu, care îi chema pe români la Adunarea Națională de la Lugoj din 27 iunie, mai ales că erau vizitați atât de pericolul maghiar, cât și de cel sârbesc. Eftimie Murgu arată că „sârbii, răsculându-se asupra ungarilor, se sumeșesc a socoti țara noastră ca o țară slavo sârbească”. Episcopul sârb al Timișoarei, Jivcovic, anunță că Eftimie Murgu și Emanoil Gojdu doresc să „transforme Banatul în provincie românească”. La 24 iunie 1848 românii din Banat se pronunță în spiritul dreptului natural și al numărului lor „să le fie recunoscută naționalitatea și să fie primiți în orice funcție publică proporțional cu numărul lor” (pag. 622). August Treboniu Laurian îndeamnă pe toți românii să fie de o lege românească, iar episcopul greco-unit Ioan Lemeni precizează că e foarte important ca de acum înainte, respectându-și unii altora confesiunea, „uniții și neuniții să ne socotim tot de o nație fiind și de aici încolo tot acele drepturi având” (pag. 673).

August Treboniu Laurian și Constantin Românu Vivu se adresează lui Nicolae Bălcescu și „fraților de peste Carpați”, subliniind speranța ardelenilor de unire cu toți românii ca premiză a reconstituirii Daciei și arătând că românii, dacă este cazul, se vor sacrifica pentru afirmarea națiunii române. Același lucru îl subliniază consulul Prusiei în Principate, Richthoffen, într-un raport către ministrul de Externe de la Berlin, arătând că, după Adunarea de la Blaj, dacă românii ar fi recunoscuți ca a patra națiune politică a Transilvaniei și ar cuceri puterea politică, s-ar putea uni cu Țara Românească, Moldova, Bucovina și Basarabia.

Aceste documente dovedesc că în Transilvania, din nefericire, se ajunsese într-un punct din care nu mai exista cale de întoarcere și că glasul națiunii urma să fie înlocuit de cel al armelor.

Valentin V. Popescu

GELU NEAMȚU, *Fața necunoscută a revoluției române de la 1848-1849 din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, 422 p.

Considerăm aceasta una din cele mai bune cărți scrise de Gelu Neamțu. Autor al multe volume și coautor al altora numeroase, dedicate revoluției pașoptiste a românilor din Transilvania, cercetătorul oferă în acest op o impresionantă însumare a experienței dobândite în 40 de ani de specializare în domeniu.

Cuvântul către cititor, ce deschide cartea, este mai personal, mai sincer decât o practică uzanțele. „Ajuns la o vârstă la care îți cam faci bilanțul”, autorul se înfățișează în fața noastră cu o profesiune de credință, care sintetizează crezul său istoriografic, calea și metoda urmate în demersul său.

Pe drumul deschis de Silviu Dragomir, Ioan Lupaș și David Prodan, din 1965 – când a intrat în cercetare –, Gelu Neamțu a intuit și a argumentat faptul că, la 1848, „românii au desfășurat propria lor revoluție”. Contrar curentelor modelate politic, fie internaționalist proletar odinioară, fie antinaționalist globalist în zilele noastre, cercetătorul a demonstrat existența revoluției românești, decelându-i componentele de bază: programul, conducătorii, suportul de masă, principiile democratice care au propulsat-o.

Subscriem la această „axiomă”. Din perspectivă ardelenescă multietnică, realitatea documentară confirmă desfășurarea paralelă a revoluției în sânul fiecărei comunități naționale – revoluție ghidată de interesul național al fiecăreia în parte. De la Barițiu încolo, se admite că la 1848 în Transilvania factorul național a prevalat asupra celui social.

Gelu Neamțu adună în această carte studii mai vechi și mai noi, ce relevă „fața necunoscută”, aspecte inedite ale revoluției române pașoptiste. Pe de o parte, dezbate teme aprins discutate astăzi, focalizând și demitizând clișee false (provenite fie din istoriografia maghiară, fie din cea comunistă, după cum precizează autorul). Pe de altă parte, argumentează de ce revoluția română a ieșit învingătoare, chiar fiind înfrântă - deoarece ea și-a atins obiectivele: respingerea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, stoparea maghiarizării și desființarea iobăgiei fără despăgubire.

Autorul insistă asupra dimensiunii morale a istoriei, asupra corectitudinii actului științific, fără a neglija aspectul scrisului pentru „minte și inimă”. „Cel mai important pentru mine este să știu că am reușit să ajung la mintea și inima cititorului și să-i trezesc interesul. Că se vor ridica unii și mă vor contrazice (și eu i-am contrazis pe alții), aceasta face parte din jocul științific al căutării adevărului” (p. 12).

Scopul ultim declarat a fost atins. Cartea este scrisă cu duct și mână sigură și se citește cu interes susținut. Înlanțuirea studiilor este firească, ele constituindu-se în capitole ale unei opere unitare. Titlurile însele ilustrează stilul narativ al autorului în această carte care ne amintește de mari istorici români cu vână literară, Barițiu, Papiu Ilarian, Bălcescu: I. *Intelectualii – conducători firești ai revoluției democratice române de la 1848 din Transilvania*; II. *Ideile revoluționare se răspândesc în Transilvania și prin presa românească, în pofida unei cenzuri fără egal în Europa*; III. *Zvonurile din primăvara anului 1848 prevestesc mari schimbări*; IV. *O analiză comparativă a documentelor oficiale ale Adunării Naționale de la Blaj din 3 / 15 mai 1848, care reflectă programul revoluției*; V. *Revoluția cuprinde și părțile de nord ale Transilvaniei: Maramureșul*; VI. *Uniunea Transilvaniei la Ungaria se face peste voința românilor și împotriva lor (30 mai 1848)*; VII. *Masacrul de la Mihălți din vara anului 1848 – botezul cu sânge al uniunii*; VIII. *18 iunie 1848 – Duminica Sfintei Treimi, ziua oficială a desființării iobăgiei*; IX. *Din activitatea regimentului bănățean de graniță Caransebeș, în vara anului 1848*; X. *Măcelul de la Luna Arieșului din 12 septembrie 1848 anunță războiul civil*; XI. *La a III-a Adunare Națională de la Blaj (15-28 septembrie 1848) românii vin înarmați. Acum se reînnoiește programul revoluției române*; XII. *Ciucea, poarta Transilvaniei, forțată de trupele invadatoare*; XIII. *Personalități ale revoluției române: 1. Urmărirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca instigator la 1848. 2. Avram Iancu – temperament revoluționar. 3. O autobiografie necunoscută până acum a lui Simion Balint. 4. Din corespondența lui Simion Bărnuțiu (1848-1849). 5. Episcopul Andrei Șaguna, regele românilor la 1848. 6. George Barițiu – un destin istoriografic împlinit. 7. Nicolae Bălcescu și deputații români din dieta Ungariei (1849). 8. Sigismund Pop – prototipul renegatului român*; XIV. *Aspecte ale delațiunii în documentele revoluției de la 1848-1849 din Transilvania*; XV. *Un memoriu al generalului Lüders privitor la poziția românilor din Transilvania în revoluția de la 1848-1849*; XVI. *Simboluri naționale în timpul revoluției de la 1848 din Transilvania*.

Se adaugă bibliografia consultată, lista lucrărilor publicate de autor, lista periodicelor abreviate, precum și un indice de nume.

Fără a dezbate fiecare capitol în parte, invităm cititorii să parcurgă această carte. Nu putem însă ascunde interesul pe care ni l-au deșteptat studiul dedicat inteligenței româno-ardelene la 1848 – al cărei rol nu a fost până acum îndeajuns subliniat, deoarece ea s-a manifestat ca ideolog, motor și catalizator al revoluției, dar și studiile moderne asupra simbolurilor naționale, a zvonurilor, a

delatațiunii – care, bazate pe documente de epocă, fac recurs la istoria mentalităților și a conduitei umane, la psihologia socială, deschizând un câmp larg de sugestii cercetărilor viitoare.

Ela Cosma

GELU NEAMȚU, *Momente zbuciumate din lupta românilor pentru realizarea Dacoromâniei, 1848-1918*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005, 414 p.

Ideea centrală sub care se grupează studiile acestei cărți este cea a Dacoromâniei.

Autorul, Gelu Neamțu, își argumentează poziția: „Istoria are logica ei și după un pas urmează alt pas, pregătit de acumulările anterioare. Așa, după revoluția de la 1848 a urmat unirea din 1859 și apoi independența României la 1877. Am zice că este o triadă clasică. Din ea lipsește însă Transilvania. Lipsește doar ca fapt politic împlinit, deoarece *‘ideea’* exista, iar în jurul ei a luat naștere o *mişcare* numită *dacoromână* [...]” (p. 5.)

Mai întâi a fost Cuvântul, adică... Ideea, din care s-a zămislit o mișcare națională „neoficială” sau „subterană”. Autorul trasează jaloanele mișcării naționale dacoromâne: temporale – începând cu revoluția de la 1848 și încheindu-se prin unirea din 1918, și spațiale – de ambii versanți ai Carpaților, dar și manifestările mișcării prin promotorii ei.

Astfel, cercetătorul se apleacă asupra biografiei militante a personalităților marcante: Mihail Kogălniceanu, Alexandru Roman, Ioachim C. Drăgescu, Gheorghe Secășan. Pe de altă parte, înfățișează aspirațiile și acțiunile militante închinat dacoromânismului de către foruri de cultură (Societatea Academică Română, devenită Academia Română) sau societăți („Carpații”).

Dacă Dacoromania nu a existat decât ca virtualitate, ca potențial, ca vis colectiv, înseamnă că națiunea română de astăzi și România zilelor noastre sunt, de fapt, rodul real al unei proiecții imaginare. „Nimic nu există în realitate, ceea ce înainte nu a fost gândit.”

Cartea cercetătorului Gelu Neamțu este un memento, care vorbește despre forța ideilor și a spiritului, precum și despre rolul și răspunderea imensă ce apasă pe umerii intelectualității.

În „secolul națiunilor”, al XIX-lea, ideea dacoromână și circulația ei, utilizarea ideii ca portdrapel și stindard al mișcării de eliberare națională a românilor și de înfăptuire a unității statale nu surprind și nu reprezintă o excepție.

Mișcări similare au cunoscut toate popoarele răsfirate și necentralizate teritorial, din centrul european – italieni, germani –, până în Balcani – greci, sârbi. Excrescențe expansive ale mișcărilor naționale firești le-au constituit panslavismul – ca viziune de extindere teritorială a supremației ruse, și „szabadságharc”-ul – ca dorință de includere într-un spațiu mitic maghiar a unor naționalități neungare.

Așadar, din perspectiva secolului al XIX-lea, *absența* ideii Dacoromâniei ar fi putut da de gândit, iar simpla prezență a ideii ar fi fost insuficientă. Etapele înfăptuirii ideii sunt cunoscute: 1848, 1859, 1877, 1918.

Secolul XX – acolo unde cartea cercetătorului Gelu Neamțu se oprește, când, după crearea statului național român, ideea cu rezonanțe istorice a Dacoromâniei (uneori prezentată ca regat sub sceptru austriac) este înlocuită de realitatea faptică a României Mari și independente, deci secolul XX devine în Europa, mai cu seamă prin cel de-al doilea război mondial, secolul naționalismului și al șovinismului. Fruntariile naționale, în care s-au așezat popoarele până la 1918-1920, sunt spulberate de pretenții hipertrofice și extranaționale, în speță ale națiunilor „cu un exces de vitalitate”, exprimat prin tendințe revizioniste: germani, italieni, maghiari, ruși.

Din perspectiva actuală, a acestui început de secol XXI, ideea oficială și de suprafață a Europei unite se contrazice în mod flagrant cu recrudescența naționalismului în plan faptic, fie prin regrupări teritoriale naționale (unificarea celor două Germanii), fie prin desființarea unor confederații statale (fosta Iugoslavie, fosta Uniune Sovietică), prin reactualizarea unor mituri naționale ce năzuiesc spre redimensionări teritoriale (visul Ungariei Mari, ideea teritoriului autonom secuiesc).

În mod paradoxal, noua hartă a Europei ne indică, în cazul românilor, o situație unică. Acum, când popoarele își „colecționează” și grupează apartenenții în cadrul unui singur stat, există două state distincte locuite majoritar de români. Este vorba despre un puls național slab sau despre o ironie a istoriei?

Cartea lui Gelu Neamțu are o morală intrinsecă: suntem ceea ce gândim, iar națiunile devin în timp ceea ce ideologiile lor le-au programat să devină. Este o carte ce vorbește despre identitate comunitară și națională, o carte ce provoacă trecutul și îndeamnă la reflecții asupra viitorului.

Ela Cosma

TIMOTEI CIPARIU, *Epistolar 1836-1877*, cuvânt înainte de Eugen Simion, text îngrijit, studiu introductiv și note de Ioan Chindriș, București, Editura Academiei Române, 2005, 304 p.

Din orice perspectivă am privi această carte, ca mărturie de epocă și document istoric, ca istorie biografică a unei personalități ori ca fapt de istorie filologică și literară, *Epistolarul* – incluzând 125 de scrisori adresate de Timotei Cipariu lui George Barițiu, în anii 1836-1877 – este o lectură delectantă, savuroasă atât ca limbaj, cât și datorită temperamentului corespondentului. Vulcanicul Cipariu, cu viață interioară bogată, întreținând raporturi tumultuoase cu semenii, cu spirit și limbă ascuțită, urmează unui imbold lăuntric de nestăvilit atunci când își scrie jurnalul ori când nu se poate opune tentației și nevoii de a scrie scrisori. Spune el: „Lucrul dracului, că togma când aș vrea să-ți isprăvesc făgăduințele, atuncea am vreme mai puțină. Introducția, introducția, asta-mi mănca zilele, până oi gata. Batâr n-aș fi început-o, numai s-o fiu scurtat. ... Almintrilea, când m-apuc a fircăului, nu mai am stare. Mărturie poate fi scrisoarea asta și altele. Știi bine cât de prelung scriu!”

Dacă nu am ști nimic despre personalitatea debordantă a lui Timotei Cipariu, l-am crede un reușit narator și personaj al unei intrigi desfășurate în citadela de la confluența Târnavelor, în Blajul de la jumătatea secolului al XIX-lea. Spirit enciclopedic, filolog care a creat un drum propriu în domeniul său de cercetare, Timotei Cipariu își face opera originală mai inteligibilă grație *Epistolarului* de față.

Atenția acordată de Ioan Chindriș lui Cipariu este bivalentă.

Pe de o parte, avem de-a face cu o ediție critică a corespondenței adresate de Cipariu lui Barițiu, ediție dotată cu dense și exhaustive note de subsol, cu referințe și trimiteri biografice, bibliografice, cu explicații pertinente și amănunțite relative la epoca și tumultul contextului istoric la care se referă scrisorile.

Pe de altă parte, nu areori și mai cu seamă în studiul introductiv, intitulat *Romanul epistolarului însingurat*, Ioan Chindriș constată, psihologizant și literaturizant, paradoxul neputinței cercetătorilor de a realiza o monografie definitivă a lui Timotei Cipariu. „Contribuțiile de până acum [...] eșuează constant în nota de timiditate față cu ansamblul, [...] în contrast cu masivitatea personajului” (p. 1). Cipariu a fost privit unilateral; unghiul predilect de vedere a fost cel filologic. „Monstrul sacru al filologiei arhaice românești scădea, însă, văzând cu ochii, diminuat de optica neopozitivistă a lingviștilor din secolul nostru.” Din perspectivă pragmatică, pe principiul aplicabilității practice, s-a impus o concepție mai puțin riguroasă, mai puțin savantă, dar mai adaptată legilor timpului. Notează Chindriș: „Timpul își are legile sale implacabile, după care Simion Ștefan, autorul acelu accident al ‘cuvintele trebuie să fie ca banii...’ marchează un punct mai vizibil în evoluția exegezei noastre lingvistice, decât omul care a scris cât o generație întreagă, acoperind cu interesu-i lacom toate zonele științei ‘de limbă și scriptură.’” (p. 29)

Timotei Cipariu se descoperă nu doar ca filolog, dar și prin apetența lui față de „literatura frumoasă”. Memorialistica lui, *Jurnalul* edit și acum *Epistolarul* infirmă „imaginea incompletă a grămăticului anchilozat, izolat de lume între foliantele uriașei sale biblioteci de la încrengătura Târnavelor, iscând teorii lingvistice rupte de realitate” (p. 3).

În Cuvântul său înainte, Eugen Simion invită lectorul la descoperirea acestei laturi inedite, confesive, dar cu certe valențe culturale, a personalității uimitoare a lui Timotei Cipariu.

Ela Cosma

Silber und Salz in Siebenbürgen, Hrsg. von Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea. Bochum, Selbstverlag des Deutschen Bergbau-Museums, IV-VII, 2002-2004.

În continuarea primelor trei volume din seria *Silber und Salz in Siebenbürgen*, apărute în 1999, se impun atenției noastre, prin aceeași realizare excepțională, tomurile IV-VII.

Volumele IV-V (2002; 468 pag. și 578 pag.) reprezintă catalogul expoziției deschise la Muzeul minier din Bochum (în perioada 27 octombrie 2002 – 5 august 2003) sub titlul *Aurul Carpaților-Mineritul în Roșia Montană*. Pătrundem, astfel, în lumea fascinantă a unei așezări miniere, Roșia Montană (Goldbach, Verespatak), a cărei evoluție este urmărită din epoca antică până în cea modernă, de la celebrele tăblițe cerate de la Alburnus Maior/Roșia Montană, din perioada romană, până la pietrele funerare de mormânt din cea interbelică (11 studii semnate de Volker Wollmann, Rainer Slotta, Paul Niedermaier, Andreas Hoffmann, Michael Ganzelewski).

Alături de contribuțiile care ne familiarizează cu istoria localității, aspectele urbanistice, arhitectonice, tehnica exploatarei miniere, sunt editate în volumul IV izvoare narative (relatări de călătorie, literatură de specialitate – geologie și mineralogie), referitoare la Roșia Montană, datând din secolele XVIII-XIX. Volumul următor, V, publică documente din Arhiva Tezaurariatului Minier (păstrată la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj), prospecții miniere și rapoarte de exploatare a zăcămintelor din zonă, tot din răstimpul veacurilor XVIII-XIX.

Volumul VI (2001; 238 pag.) ne introduce în aceeași lume a Munților Apuseni, dar de această dată, exclusiv prin intermediul imaginii: pozele a trei fotografi ai secolului XX, al căror obiectiv s-a îndreptat spre așezările și viața minerilor din zona Roșia Montană: Arthur Oskar Bach, Albert Schotsch și Bazil Roman. Fotografiile lor devin document, în măsura în care au surprins gesturile cotidiene dintr-o exploatare minieră, tehnica de lucru, echipamentul (vestimentația) minerilor etc.

Tomul VII (2004; 741 pag.), intitulat *Argintul Rodnei-Strălucirea Bistriței*, constituie catalogul expoziției organizate la Muzeul de Istorie din Bistrița, în perioada 21 octombrie 2004 - martie 2005, și este consacrat exploatărilor de argint din Rodna, modului în care acestea au favorizat dezvoltarea zonei, în special a orașului Bistrița. Studiile semnate de Ioan Chintăuan, Corneliu Gaiu, Paul Niedermaier, Reinhard Schmidt, Volker Wollmann, Rainer Slotta, Gabriela Rădulescu urmăresc istoria Rodnei, din antichitate până în secolul XIX (chiar cu unele secvențe de istorie contemporană), evoluția tehnicilor de exploatare, dreptul minier specific Rodnei, dezvoltarea orașului Bistrița, a cărei prosperitate s-a datorat și zăcămintelor de argint din zonă etc.

Articolele respective sunt urmate de publicarea izvoarelor narative și documentare referitoare la Rodna: literatura de specialitate (geologie și mineralogie) redactată în veacurile XVIII-XIX și documente-rapoarte privind exploatările de argint din intervalul 1703-1865, depistate în arhivele locale (Cluj-Napoca, Baia-Mare) și Viena.

Colaborarea dintre Muzeul Minier din Bochum (Rainer Slotta), Muzeul Transilvaniei din Gundsheim (Volker Wollmann) și Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (Ion Dordea) s-a finalizat într-o lucrare monumentală, de o deosebită valoare științifică, care oferă „o mină de aur” cercetătorilor, prin izvoarele narative și documentare editate.

Este o lucrare de sinteză cu caracter monografic (primele trei volume consacrate sării și exploatărilor metalifere, tomurile patru-șase, Roșiei Montane, iar ultimul, al șaptelea, Rodnei), care se evidențiază nu numai prin calitatea conținutului, ci și a imaginii.

Celor trei coordonatori, Rainer Slotta, Volker Wollmann și Ion Dordea, se cuvine să le fim recunoscători pentru disponibilitatea, perseverența și știința lor, care au făcut posibilă apariția acestor cărți, absolut fascinante.

Lidia Gross

JOACHIM VON PUTTKAMER, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914*, München, Südosteuropäische Arbeiten 115, 2003, 532 p.

Problematika învățământului, analizată din perspectiva vieții școlare și a rolului ori a interacțiunii națiunilor în cadrul acestui proces, este deosebit de incitantă, mai ales dacă este vorba de Ungaria, începând cu anul 1867, an în care s-a început transpunerea în practică a ideii naționale maghiare, printr-un proiect în care școlile aveau să dețină un rol important, în poziția lor de centre în care se face educația națională ori patriotică.

Autorul, Joachim von Puttkamer, este un excelent specialist în domeniul istoriei moderne, concentrându-se în cadrul amplelor sale demersuri științifice mai ales asupra problematicii educative în Imperiu. Cartea de față, care după o simplă lectură se relevă a fi rodul unei munci îndelungate și temeinice, este lucrarea de doctorat a domniei sale, piesa de consacrare în cercul specialiștilor.

Cartea începe cu scurte precizări privind expunerile care vor urma, ca de exemplu cele referitoare la toponimia preponderent germană folosită ori la unele detalii terminologice, și se încheie cu mulțumiri aduse specialiștilor care au ajutat pe autor de-a lungul demersului său științific, și nu în cele din urmă, familiei. Desigur, înainte de a porni pe un drum atât de lung, sunt făcute în continuare precizări ce țin de punerea problemei, subliniindu-se unele asemănări ori deosebiri între cazul Ungariei și al altor state europene. Este prezent și un excurs asupra poziției metodologice față de problematica naționalismului, fiind prezentate principalele curente de idei existente la ora actuală, de la „modelul fazelor” al istoricului ceh Miroslav Hroch, cu cele trei etape ale dezvoltării gândirii naționale, și până la „școala americană” reprezentată prin Eric Hobsbawm, Benedict Anderson și Ernest Gellner, precum și modul folosirii de-a lungul excursului științific a principiilor teoretice aici enunțate.

Într-un stat național aflat în faza de formare, cum era Ungaria de după pactul dualist, școlile ocupă un loc de primă importanță în structura dinamică statală, reprezentând entități care au chiar rolul de a pregăti viitorul unei națiuni – prin educație –, proces profund și complex, prin care s-a încercat după 1867 „crearea” de cetățeni ai statului maghiar, printr-una dintre cele mai ample ofensive de aculturație din câte a cunoscut istoria Europei. Într-un stat, în care etnicii maghiari reprezentau o minoritate evidentă, educația – prin toate mijloacele și pe toate căile – a reprezentat singura modalitate prin care se putea asigura o bază etnică ori culturală mai largă statului, și se putea justifica sistemul politic. Aceste strădanii ale statului ungar s-au lovit în mod repetat de revendicările mișcărilor naționalităților din Ungaria, care, la rândul lor, încercau să-și transpună în practică o politică de tip național ori, în cazul minimal, să-și păstreze identitatea etnică, pusă în pericol de politica culturală și educațională a statului din care făceau parte. Români, sârbi, slovaci, ruteni ori germani doreau păstrarea pe mai departe a identității și structurilor lor comunitare, deziderate tot mai greu realizabile după înăsprirea liniei politice a statului maghiar, marcată de Lex Apponyi (1907).

În alcătuirea lucrării sale, autorul a folosit atât texte editate, cât și surse arhivistice. O serie de documente privitoare la mișcările naționale din Ungaria, dar și la politica școlară au fost editate; un rol relevant ocupă și revistele de epocă ce abordează problematica școlară, precum și manualele, a căror analiză reflectă modul în care învățământul se adresa fiecărei naționalități. Pentru evidențierea raportului numeric dintre naționalități, autorul s-a folosit de rezultatele recensămintelor efectuate în perioada analizată.

Una dintre problemele centrale abordate în cadrul lucrării este raportul biserică-școală, care a cunoscut multe fluctuații în această perioadă, dar și unele specificități la fiecare naționalitate care trăia în Ungaria de atunci. Problema autonomiei bisericilor și a modului cum s-a manifestat aceasta pe planul organizării și desfășurării învățământului este prezentată relativ la fiecare religie, bunăoară la protestanți, ortodocși, romano-catolici și evrei.

Unul dintre principalele fundamente legale ale învățământului în Ungaria l-a reprezentat legea din 1868, care și-a propus scopuri mari; de exemplu, stipula un număr de clase obligatorii mai mare chiar decât legea similară din Austria; în momentul introducerii acestei legi, Ungaria avea o pondere a analfabetismului mai ridicată decât celelalte țări central-europene, accentuată cu atât mai mult prin diferențe regionale semnificative. Nici situația celor care trebuiau să ofere copiilor instrucție nu era mai bună – numeroși învățători nu dispuneau de diplome, multe școli erau precar dotate cu material didactic, clădirile școlilor se aflau deseori într-o situație proastă. La toate aceste deficiențe, soluțiile puteau veni doar cu timpul. În repetate cazuri, inspecțiile se axau mai mult pe verificarea cunoștințelor de limbă maghiară ale elevilor și a corpului didactic, ceea ce determina pe mulți reprezentanți ai naționalităților să afirme că autoritățile maghiare ar fi „mai mult interesate de maghiarizarea școlilor”. Astfel, s-a consacrat chiar și ideea, mai ales în opinia publică maghiară, că Bisericele, dispunând de o relativă independență, ar pune pe plan secundar în cadrul învățământului propriu cultivarea limbii naționale a statului. Numeroase conflicte de opinii au avut loc și pe aceste motive în cadrul polemicilor privind problema naționalităților și a limbii statului. Pe lângă sistemul de învățământ patronat de Biserici, statul s-a străduit să creeze un sistem propriu, prin școlile primare de stat, de pildă, însă aceste școli, din care până în anul 1874 au fost realizate 56, nu se bucurau decât de o frecvență destul de redusă. Prin acest sistem de școli încerca statul să-și transpună tot mai apăsător politica de învățământ; conform legii din 1868 nu se prevedea ajutor financiar sistematic din partea statului pentru școlile confesionale, în schimb spre sfârșitul secolului al 19-lea au început să fie stipulate salariile minime pentru profesori.

Marea cotitură în politica de învățământ a statului ungar a survenit odată cu legea Apponyi din 1907, care era într-un fel rezultatul dorințelor a numeroși politicieni de a revizui vechiul sistem din 1868.

Spiritul noului sistem de învățământ inaugurat prin Lex Apponyi a atras după sine severe critici din partea naționalităților mai ales, dar au fost și voci din sfera politică maghiară care și-au manifestat dezacordul; în noua atmosferă se va resimți puternic creșterea rezistenței din partea naționalităților, fenomen care va întări și linia mișcărilor naționale ale acestora. Un exemplu ilustrativ este cel al școlilor elementare slovace, săsești ori românești. În cazul din urmă, s-au înregistrat evoluții după anul 1868, anul în care s-a emis și un „statut organic” al Bisericii Ortodoxe Române, date fiind și condițiile în care comitatele românești cunoșteau una dintre cele mai înalte cote de analfabetism din Imperiu. Aplicarea noii legi a învățământului a afectat puternic și învățământul elementar în limba română, fiind închise numeroase școli și numeroși învățători, mai ales din mediul rural, pierzându-și astfel slujba. O situație aparte, bine subliniată în lucrare, au avut-o școlile din vechile teritorii grănicerești, unde, pe lângă dotarea mai bună a claselor, se putuse asigura și o calitate superioară a învățământului.

Școlile medii, în care conform părerii oficiale era educată „viitoarea elită națională”, se bazau încă din punctul de vedere al organizării pe „Organisationsentwurf”-ul implementat în perioada neoabsolutistă, fiind păstrat însă caracterul confesional al acestora. În Transilvania, cea mai bine structurată rețea de școli medii o aveau sașii, care au reușit păstrarea unei structuri străvechi în acest domeniu și chiar perpetuarea caracterului umanist, în ciuda încercărilor din perioada neoabsolutistă de a se pune accent pe materiile reale.

Pentru politica oficială a țării, unul dintre cele mai importante scopuri ale învățământului era însușirea limbii oficiale; în acest sens s-au depus numeroase eforturi, învățarea limbii fiind considerată un adevărat „concept de stat”. Primele rezultate ale politicii privind învățarea limbii maghiare au fost satisfăcătoare, între 1880 și 1910 dublându-se numărul vorbitorilor de maghiară din cadrele statului ungar, fapt dovedit de către autor prin numeroase statistici repartizate pe comitate. Transpunerea ideilor naționale în programul de învățământ a constituit o altă problematică a perioadei

și iarăși un scop urmărit cu asiduitate, mai ales prin predarea istoriei, în care se viza sublinierea trecutului glorios al statului ungar și atașamentului celorlalte națiuni față de strădaniile dintotdeauna ale acestuia. Scopul era „formarea unei națiuni”, prin această educație istoric-moral-patriotică; însă și celelalte națiuni se străduiau ca în cadrele învățământului propriu să aplice sisteme similare, cum bine este exemplificat proiectul consistoriului ortodox de la Sibiu din anul 1900, unde s-a hotărât abordarea unitară a momentelor mai importante ale istoriei românilor.

O altă problemă, care până acum a fost insuficient abordată și care își găsește acum locul cuvenit, este cea a manualelor școlare, privită atât prin prisma analizei de conținut, cât și a rolului acestora ca factor de socializare ori a genezei și răspândirii acestora. La nivelul Ungariei au existat numeroase asociații și edituri care au încercat să imprime o linie unitară editării manualelor; astfel, pe lângă editurile principale, fiecare Biserică dispunea de asemenea instituții. Acestea se ocupau însă și de controlul asupra manualelor școlare, prin oficii specializate. Astfel s-a ajuns, în numeroase cazuri, ca unele manuale să nu fie acceptate, să fie retrase ori să aibă loc modificări de conținut de la un tiraj la celălalt. Această problemă ramificată și vastă este urmărită sistematic într-un capitol separat, incluzând și numeroase studii de caz care aruncă o lumină suplimentară asupra chestiunii.

O altă temă controversată care-și găsește aici o abordare interesantă este cea a practicării ideii de „națiune politică”, care s-a încercat a fi consacrată în perioada studiată, inclusiv prin intermediul manualelor școlare, dar s-a lovit deseori de rezistența naționalităților. O subliniere adecvată găsim aici și miturile de tip național, a căror pătrundere în conștiința elevilor era puternic favorizată prin tacticile specifice procesului educativ, cu scopul de a deveni parte componentă a raporturilor care stăteau la baza națiunii ca o „comunitate imaginată”. Astfel de mituri, care s-au bucurat de o atenție sporită, au fost acela despre așezarea maghiarilor în Panonia, mitul despre crearea statului Moraviei Mari, problematica continuității daco-romane pe teritoriul Transilvaniei sau chiar conștiința de sine a sașilor transilvăneni. În strategiile de învățământ, un rol important au deținut și ilustrarea și descrierea Revoluției de la 1848, în care s-a evidențiat caracterul multinațional al populației Ungariei, ceea ce a constituit un punct sensibil în raporturile dintre acestea. Însă nu numai ilustrarea relațiilor dintre națiuni era o problemă, ci și a celor dintre statul ungar și Imperiu, din momentul în care după 1849 împăratul era reprezentat ca „un monarh drept și nelimitat de bun”, dar totuși responsabil de înăbușirea revoluției maghiare – dilemă rezolvată inițial prin minimalizarea ponderii Revoluției în cadrul manualelor școlare. În schimb, numeroase lucrări de istorie ale „naționalităților” conțineau abordări mai vaste ale problematicii, cum a fost și cazul unor manuale românești din Transilvania.

Capitolul despre sărbătorile școlare, intitulat sugestiv *Înscenarea națiunii* ilustrează pe larg aceste manifestări, care doreau a sublinia și arăta o ordine socială și un atașament la valorile societății; nu întotdeauna însă participarea era unanimă ori liber consimțită, aspect atestabil prin numeroase exemple. La începutul perioadei dualiste, acestei sărbători se desfășurau paralel cu restul Austriei și erau puternic marcate de loialismul dinastic, însă acest caracter s-a estompat în timp. Cele mai ample manifestări au fost organizate cu ocazia celebrării Mileniului (1896), când s-au investit eforturi considerabile pentru ca sărbătoarea să fie cât mai fastuoasă, ceea ce se constată chiar și la nivelul școlilor; acest lucru este pus în evidență prin citarea a numeroase cuvântări ce s-au rostit cu această ocazie pe întinderea întregii țări. În schimb, în unele locuri, manifestările au avut un caracter „forțat” ori marcat de răceală, cum a fost de exemplu în unele așezări din Transilvania; în teritoriile slovace manifestările au fost considerate „satisfăcătoare” de către autorități.

Ultima secțiune tratează felul în care elevii au receptat mesajul transmis către ei prin școală și modul în care s-au supus ori au reacționat împotriva acestuia; demersul este într-adevăr greoi fiindcă nu există suficiente surse doar izvoare indirecte. În orice caz, presiunea cea mai mare pe care au resimțit-o elevii în școlile maghiare era „de a se identifica cu cultura maghiară”; acest proces începea după terminarea școlii primare, în cele mai multe cazuri, prin părăsirea de către elev a cadrului satului și familiei proprii și intrarea într-o altă lume, cel mai des lumea orașului – unde totul diferea de obișnuințele anterioare – mediul, îmbrăcămintea, cerul de cunoștințe, iar această schimbare determina în timp și transformarea mentalității elevilor. În acest nou mediu, în care regulile de socializare erau diferite decât cele „de acasă”, un rol complementar școlii l-au avut *societățile de lectură*, în care s-a încercat în mod prioritar cultivarea limbii și literaturii maghiare, fapt care le-a făcut importante în procesul de învățământ și a determinat răspândirea lor.

În încheiere, autorul schițează un bilanț al problematicii școlare din Ungaria în perioada 1867-1914. În preziua Primului Război Mondial, situația frecvenței școlare și a alfabetizării era satisfăcătoare, cu excepția unor regiuni din est; în unele locuri se putea constata chiar o „supra-educare”; noul sistem inaugurat prin Lex Apponyi a început să-și arate efectele, inclusiv prin diminuarea „concretenței” celorlalte idei naționale. De fapt, toate aceste realizări ale învățământului confirmau succesul sistemului conceput încă de Eotvos, completat prin controlul statului asupra învățământului confesional, realizat prin legea Apponyi, ceea ce totuși nu reprezenta doar o simplă etapă spre etatizarea completă a învățământului, ci mai mult o încercare conștientă de modernizare de către stat a școlilor primare, concomitent cu susținerea acestora de către Biserici. Caracterul național pronunțat și spiritul acestei legi concorda cu concepția epocii asupra unui stat național liberal, care „credea de cuviință să ceară de la fiecare cetățean loialitate necondiționată și cunoașterea limbii statului”. Acestor măsuri au încercat să li se opună Bisericele de pe teritoriile locuite de naționalități, ajungându-se la o opoziție dintre cele două modele de învățământ – cel vechi, ecleziastic – și cel nou, susținut de stat. Tratarea etnicității și a multitudinii etnice în cadrul școlii pare să confirme imaginea tradițională asupra politicii privind naționalitățile, care implica părăsirea toleranței liberale și trecerea la o politică de asimilare în sensul creării unei națiuni culturale, fenomen ce a avut loc în anii '70. Consacrarea unui concept de națiune unitară în rândurile naționalităților nu a reușit complet, nefiind rezolvat nici conflictul dintre etnicitate și diversitatea etnică a statului; legea naționalităților din 1868, chiar dacă oferea un cadru generos de manifestare tuturor, era prezentată la cumpăna celor două secole doar ca o lege care se referă la limba oficială. Tocmai această lege a devenit în timp „fundamentul unei asimilări tolerante”, în cadrele unei politici care se baza inclusiv pe afirmarea unei integrări foarte largi. În Transilvania, învățații români, alături de cler, au reușit să creeze o contrapondere serioasă ca politica oficială; propagarea atașamentului față de propriile idealuri naționale, precum și susținerea unui învățământ ecleziastic au izbutit să pătrundă și în lumea satului. În Transilvania s-a constituit un grup mai deosebit de trei națiuni, ale căror relații difereau mult de cele din restul Ungariei. În preziua războiului mondial, românii, alături de sașii transilvăneni, care de asemenea dispuneau de un învățământ solid, chiar dacă preceptele lor naționale nu intrau atât de mult în conflict cu linia oficială ca în cazul românilor, au reușit să facă trecerea spre statutul de „minorități naționale”, în condițiile în care Transilvania a continuat să rămână „un corp străin în statul ungar”. Cu atât mai mult, aici nu s-a mers pe încercarea de a estompa conștiința de sine națională, cât pe promovarea de concepții istorice și culturale comune.

Înainte de război, se pare că orientarea naționalistă oficială își depășise punctul culminant și numeroase idealuri ale sale fuseseră atinse; prin sărbători, mai ales prin cea a Mileniului, ori prin comemorarea Revoluției de la 1848, patosul național era instituționalizat în mod uniform, chiar cu tendințe de rigidizare. Ideea de stat ungar devenise o realitate zilnică, la care a contribuit semnificativ și efectul legii Apponyi.

Pentru tot ce implica politica școlară, guvernul ungar a plătit în cele din urmă un preț mare. Guvernul a crezut în mod „ușuratic” că va rezista criticilor politicienilor naționali și ale unor orientări civice radicale din lumea politică; efectele acestei politici școlare au nuanțat negativ imaginea Ungariei în străinătate, iar în momentele de criză au acționat ca o povară asupra solidarității interne, venind în dezavantajul păstrării Ungariei între vechile sale granițe, lucru de care politicienii de dinainte încă nu erau conștienți.

Lucrarea, împărțită pe șapte mari capitole, oferă o imagine complexă asupra problematicii școlare în Ungaria de după 1867. Descrierea detaliată a fenomenelor specifice pe baza unei bibliografii de ultimă oră, alături de folosirea unor exemple de caz și tabele care fac cu atât mai atractiv discursul științific, completează cunoștințele oricărui specialist în istoria modernă. Complexă și interesantă, cercetarea lui Joachim von Puttkamer constituie o contribuție însemnată la studierea problematicii școlare din Imperiu, în controversata perioadă de după instituirea dualismului.

Lajos-Lorand Mádly

Opțiuni politice la popoarele central-est europene în secolul al XIX-lea / Political options of the central-eastern european peoples in the 19th century, coord. Teodor Pavel, Cluj-Napoca, Editura Argonaut (Seria documente-istorie-mărturii), 2006, 318 p.

Pe mesele de lucru ale specialiștilor în istorie a apărut de curând un nou volum colectiv de studii privind istoria Europei centrale și de est în perioada modernă. Este vorba de rodul unei colaborări internaționale, sub coordonarea profesorului dr. Teodor Pavel de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, la rândul său un specialist cunoscut în domeniul istoriei Europei moderne (din lucrările sale cele mai recente amintim: *Între Berlin și Sankt Petersburg: românii în relațiile ruso-germane în secolul al XIX-lea, Românii și rivalitatea germano-rusă 1905-1918 și Tradiție și modernizare în societatea transilvăneană 1850-1918*).

Volumul începe cu o introducere semnată de către coordonator, în care ne sunt prezentate aspectele cele mai importante din cuprinsul lucrării, împreună cu câteva considerații asupra istoriei Monarhiei austriece din „lungul secol al XIX-lea”. Una dintre cele mai vizibile și importante caracteristici ale lucrării este prezența unor materiale științifice provenind de la specialiști atât din România, cât și din celelalte state central-europene, ca și din Statele Unite. O prezentare a acestei lucrări ar fi de prisos fără a insista pe scurt și asupra fiecărui titlu din componența sa.

Șirul studiilor este deschis printr-o interesantă prezentare, semnată de dr. Teodor Pavel, a *Catehismului constituțional pentru popor*, o carte apărută la Viena în anul 1868 sub semnătura lui Eduard Breier, relevantă prin modul în care expune ideile liberalismului, constituind o piesă importantă în studierea culturii politice din Imperiu în secolul al XIX-lea. Breier, un renumit jurnalist de origine evreiască, a scris, pe lângă articole cu temă predominant politică, și opere literare. A colaborat la numeroase organe de presă, iar o parte din contribuțiile sale politice le-a adunat și sistematizat tocmai în volumul intitulat *Catehismul constituțional*, care capătă astfel aspectul unui tratat de drept public, cu o structură clară și inteligibilă, subliniind originile și practica liberalismului politic. În lucrare apar și sistematizări ale „drepturilor fundamentale germane”, dar și un „credo politic” al cetățeanului constituțional, alături de „cele zece porunci ale cetățeanului”. Acest mod de prezentare indică o paralelă strânsă între concepțiile politice constituționale și preceptele religioase (o adevărată religie sau catehism politic), dar relevă și o impregnare de tip francmason și liberal a viziunii autorului asupra liberalismului politic, în conformitate de altfel cu concepțiile acelor vremuri. Impactul „catehismului politic” în epocă nu poate fi trecut cu vederea, dat fiind că acesta poate fi considerat un veritabil manual de democrație, care a ajuns și în mâinile studenților români de la Viena, fapt atestat de presa epocii; de asemenea, această lucrare nu a fost străină nici cercurilor nobiliare.

Scris într-o manieră clară și bine structurată, fără a omite argumentări serioase și încadrarea în epocă, însoțite de citarea fragmentelor clor mai însemnate din „catehism”, acest studiu este o lectură interesantă pentru orice modernist, stimulând curiozitatea cititorului și pentru restul volumului.

Al doilea studiu, semnat de Ian Reifowitz, profesor asistent la State University of New York - Empire State College, ne prezintă o „alternativă la naționalismul etnic - patriotismul de stat austriac în scrierile lui Joseph Samuel Bloch, 1882-1918”. Bloch, un politician și jurnalist de origine evreiască, era un promotor al liberalismului și al concepției de națiune civică, într-o epocă în care, într-un imperiu aflat în dezintegrare, naționalismele și antisemitismul se manifestau tot mai activ. În cadrul națiunii civice austriece, fiecare națiune putea să-și găsească un loc, inclusiv evreii; în acest context, și Bloch se opunea mișcării sioniste, considerându-se pe sine și pe evreii din Imperiu ca „austrieci evrei ori evrei austrieci” și susținând că sentimentul apartenenței tuturor la națiunea civică austriacă va putea asigura perpetuarea și menținerea Monarhiei în întregime. Scrierile sale au un profund caracter patriotic, din ele rezultând atașamentul față de Austria, dar și față de Casa domnitoare, față de instituțiile statului și Constituție; de asemenea, Bloch afirma adesea superioritatea unui stat multiethnic față de statele naționale. În cadrul acestui studiu, autorul surprinde elementele cele mai reprezentative ale concepției lui Bloch, oferindu-ne o imagine a scrierilor sale în contextul european al vremii.

O incursiune interesantă în rolul jucat de Biserică și Școală în „ariile germane” ale Imperiului Habsburgic, cu accent mai ales pe rolul identitar și formulele structurale ale acestora, ne oferă în studiul său Alexandru Simon, doctorand al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, un specialist cu o activitate laborioasă în domeniul istoriei, de la cea medievală până la cea modernă. Textul, bine alcătuit și clar expus, prezintă rolul Bisericii în Imperiul Austriac încă din perioada împăratului Iosif al II-lea, trecând prin perioada revoluției pașoptiste și până la destrămarea Imperiului. Pentru evidențierea situației confesionale, nu lipsesc datele statistice și exemplele concrete care ilustrează aspecte mai deosebite ale evoluției Bisericii și Școlii din perioada analizată. Studiul, care acoperă în mod concis o perioadă destul de îndelungată, este o modalitate sintetică de prezentare a acestor realități.

Florin Ștefan, doctorand al Universității „Babeș-Bolyai” și profesor la Liceul teoretic din Brad, ilustrează în materialul său aspecte ale gândirii sociale și politice din Principatele Române și apoi din România perioadei 1840-1890, mai ales prin prisma reflectării spiritului critic, a ideilor democratice, dar și a concepțiilor de tip iacobin, și răspândirea acestora. Pe baza unor exemplificări largi privind numeroși oameni de cultură ori politicieni ai perioadei, între care Ion Ghica, Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, P. P. Carp ori Mihail Kogălniceanu, cititorul primește o imagine sintetică a lumii, concepțiilor și mentalităților prezente în acea perioadă. Pe tot parcursul lecturii, constatăm efectul profund pe care l-au avut scrierile politice europene din acele vremuri, între care și cele ale lui Alexis de Tocqueville, prin concepțiile politice pe care le-au profesat, gânditorii și politicienii români ai celei de a doua jumătăți de secol al XIX-lea dovedind că erau racordați la fluxul european de idei.

Pășind într-o altă arie geografică, următorul studiu, semnat de profesorul dr. Cristopher Blackburn de la Universitatea Louisiana / Monroe, Statele Unite, ne face cunoștință cu spațiul polon al secolelor XVIII și XIX, mai precis cu istoria Ducatului Varșoviei și cu rolul jucat de Franța în istoria acestui mic stat. În timpul războaielor napoleoniene, Polonia a reprezentat un rezervor imens de resurse umane și materiale necesare Franței în susținerea companiilor; în acest context, în scopul asigurării loialității stărilor, s-a înlesnit formarea unui mic stat, care va avea o constituție de tip francez și limba poloneză ca limbă oficială. Au fost întemeiate aici și celelalte instituții democratice, s-a adoptat legislația napoleoniană, dar dominația nobiliară s-a păstrat, iar condiția supușilor s-a înrăutățit constant, mai ales după Congresul de la Viena. Studiul prezintă relativ amănunțit numeroase aspecte ale evoluției micului ducat, insistând și asupra problematicei sociale, foarte importantă în contextul epocii, ca și asupra relațiilor internaționale ale Ducatului Varșoviei; această contribuție lărgeste orizonturile cititorului privind evoluțiile din Europa Centrală, prin elemente noi.

Un studiu scurt despre strădaniile naționale din spațiul sud-slav este prezent la jumătatea volumului, semnat de dr. Miodrag Milin, specialist în probleme legate de istoria Banatului și a sârbilor. Prin acest text concis facem cunoștință cu ideile politice ale faimosului om de stat Ilija Garașanin, reprezentativ pentru epoca renașterii poporului sârb, care la mijlocul secolului al XIX-lea preia rolul fruntaș în cadrul eforturilor legate de crearea unui stat național. Aflăm astfel despre proiectele legate de ideea formării unui stat național, precum cel ilirist sau, cel iugoslav, ca și despre acțiunea comună ori diferendele dintre sârbi, croați și muntenegreni. Într-o manieră clară, autorul ilustrează aici realități care se cuvin cunoscute de către fiecare cititor.

Două studii din volum se referă și la istoria Ucrainei, regiune cu un rol important în epoca modernă; dr. Ioan Semeniuc, conferențiar la Facultatea de Litere a universității „Babeș-Bolyai”, face o introducere interesantă în ideea de libertate națională și statală în cultura ucraineană a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Aceste idei apăruseră încă în secolul al XVII-lea și s-au dezvoltat în timp, însoțind istoria acestui spațiu, marcat de evoluții complexe. Încorporarea Ucrainei la Rusia aduce cu sine o politică de rusificare, dar, în ciuda acesteia, a existat o mișcare națională ucraineană care s-a manifestat și la nivel cultural. În acest context, autorul evocă și personalitățile mai reprezentative pe plan cultural, subliniind anvergura mișcării și aducând noi elemente, prin prisma istoriei culturii. Acestui studiu i se alătură, ca o completare, cel al colegei Halena Miculaiciuc, tot de la Facultatea de Litere a amintitei Universități, prezentând o scurtă istorie a asociației științifice „Șevcenko” din Lvov, cu un rol important în cadrul mișcării culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Aflăm tot aici date noi despre conducătorii acestei organizații și despre alți colaboratori,

despre poziția și recunoașterea ei pe plan internațional, practic un maximum de informații concrete ce poate fi sintetizat într-un text de aceste dimensiuni.

Tratarea aspectelor legate de istoria spațiului sud-slav continuă prin studiul profesorului Rok Stergar, profesor asistent la Universitatea din Ljubljana, Slovenia, care descrie un program național sloven din anul 1869, publicat pentru prima oară, anonim, în ziarul vienez „Der Osten”. Acesta propunea crearea regatului Iliriei, sub denumirea de Regatul Sloveniei, care să aibă cu Imperiul relații similare cu Ungaria de după 1867. Publicarea acestui program a provocat numeroase dispute, dar și speculații cu privire la adevărații autori. El se înscrie în șirul celorlalte programe naționale din cuprinsul Monarhiei, avansate la acea dată; prezentarea apariției acestui text, dar și analizarea urmărilor sale întregesc tabloul reacțiilor imediate sau mai târziu față de pactul dualist, ale celorlalte națiuni componente ale Imperiului.

De la aspecte care țin mai mult de viața politică, trecem la cele economice, prin studiul lui Marin Iosif Balog, doctorand al Universității „Babeș-Bolyai” și specialist în istoria economică a Imperiului habsburgic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XIX. În cadrul vieții de stat a Austriei, politica fiscală a jucat un rol însemnat la mijlocul secolului al XIX-lea, mai ales după o anume instabilitate, generată de experimentarea mai multor modele și faze, ca de exemplu cea liberal-centralistă și cea absolutist-centralistă. Numeroși miniștri și oameni de stat și-au pus amprenta asupra politicii fiscale, înainte de toate miniștrii Finanțelor, iar politica amintită a avut un impact imediat asupra vieții locuitorilor Monarhiei. Dacă neoabsolutismul rămâne o epocă marcată de reforme substanțiale, până la urmă el se va adânci în dificultăți financiare provocate de războiul din 1859, care vor determina totodată și o creștere a fiscalității. Prin numeroase date statistice și tabele, autorul ne aduce aproape o epocă interesantă și controversată, conținând încă numeroase aspecte care se cuvin a fi descoperite.

Rămânând pe tărâmul economiei, un alt studiu interesant, semnat de Nagy Róbert, asistent la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai”, expune aspecte ale ideilor liberale și ale celor legate de modernizare la maghiari în secolul al XIX-lea. Începând cu o introducere în ideile liberalismului maghiar în context european, studiul continuă o expunere a evoluțiilor de ordin economic de dinainte de revoluția de la 1848-49, prezentând principalele probleme și personalități ale vremii. Guvernele revoluționare maghiare susțineau liberalismul economic, începând să implementeze unele inițiative în această direcție, ca de exemplu inițierea lucrărilor de construcție a căilor ferate; după înfrângerea revoluției, liberalismul maghiar a fost redus la tăcere, urmând să renască în perioada liberală. Evoluțiile acestea, precum și cele din perioada dualistă sunt ilustrate și cu numeroase date statistice, care subliniază impactul concret al aplicării ideilor liberale în economie.

Ultimul studiu al volumului prezintă aspecte legate de imaginea românilor în cultura maghiară, reflectată în cadrul periodicelor din Cluj între anii 1860 și 1865; autorul acestui studiu este Valer Rus, director al Muzeului Memorial „Casa Mureșenilor” din Brașov. Studiul pornește de la premisa că evenimentele de la 1848-49 au inaugurat o nouă eră în cadrul relațiilor ineteretnice din Transilvania, când, pe baza asumării mai ales a identității naționale, au apărut noi percepții, mai ales antagonice, între români și maghiari. Acest lucru este subliniat prin evidențierea modului în care presa maghiară reflecta opiniile despre locuitorii români, după anul 1860, care a adus Transilvaniei libertatea exprimării. Imaginea este predominant negativă, aspectele ei fiind bine surprinse de autor; presa insistă asupra ideilor daco-române, asupra agitațiilor din anii '60 sau asupra programelor naționale, dar, desigur, nu lipsesc nici ideile legate de împăcarea dintre cele două națiuni. Studiul apare cititorului ca unul compact, echilibrat, cu aspectele esențiale ale problemei bine explicate, contribuind la înțelegerea aspectelor relațiilor interetnice din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Această culegere de studii reprezintă o contribuție semnificativă și utilă la cercetările privind istoria Europei centrale și estice în perioada modernă. În primul rând, putem constata diversitatea temelor prezente aici, de la aspecte politice până la cele economice sau cele legate de mentalități. Autorii textelor sunt în bună parte tineri, doctoranzi ori asistenți la Universitatea clujeană, cunoscuți deja pentru problematicile pe care le studiază; de asemenea, de apreciat este și prezența unor autori de

peste hotare, inclusiv din Statele Unite, cu contribuții interesante și inedite pentru spațiul nostru. Diversitatea de probleme și spații geografice prezentate ne înfățișează o parte a Europei aflată în plină modernizare, din care face parte și spațiul românesc, deținând aceleași probleme și evoluții ca și restul continentului.

Loránd-Lajos Mádly

GELU NEAMȚU, MIRCEA VAIDA-VOEVOD, 1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun: Documente la un sfert de veac de la Marea Unire, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, 385 p.

Volumul acesta fusese preconizat să apară cu ocazia împlinirii primului sfert de veac de la Marea Unire. O mare pondere în realizarea albumului revenea părintelui bibliologiei românești moderne, Ioachim Crăciun. El fusese prezent la Alba Iulia în acea zi de împlinire a idealurilor românești.

Momentul apariției era cu nerăbdare așteptat, stârnind chiar entuziasm, mulți dintre cei care trimiseseră datele cerute solicitând câte un exemplar cu „rambursă”. De remarcat sollicitudinea multor martori ai Unirii. Ion Clopoțel spre exemplu trimite răspuns lui Ioachim Crăciun în chiar ziua primirii scrisorii de la acesta; la fel procedează Dimitrie Mureșanu, fost primar la Socodor.

Albumul nu a apărut însă în acel an 1943. Au trebuit să treacă mai mult de trei sferturi de veac de la „cel mai însemnat act al istoriei noastre”, cum a definit Silviu Dragomir momentul 1 Decembrie, pentru ca un prim volum al albumului să fie în sfârșit editat. Apărut la Editura Academiei în 2005, sub îngrijirea lui Gelu Neamțu și Mircea Vaida-Voevod (nepot al lui Ioachim Crăciun, după cum aflăm din prefața pe care o semnează), volumul a reușit să vadă lumina tiparului cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor.

Sunt prezentate în acest prim volum 186 de portrete, din cele 600 trimise colectivului Institutului de Istorie din Cluj-Sibiu. Mărturii care ajung târziu sub ochii cititorilor; nu *prea târziu* însă. Apariția acestor documente inedite vine să umple un gol istoriografic, poate o lipsă de preocupare. Nu căutăm justificări spunând că și condițiile istorice au contribuit la târzia lui apariție.

Pentru unii dintre cei care depun mărturie în volum, opera ce trebuia începută atunci se voia „o evanghelie și o oglindă a suferințelor acelora ce au înfăptuit România Mare, învățătură și dragoste generației tinere față de patria lor”.

Unii trimit doar succinte biografii. Alții, în schimb, doresc să li se cunoască chiar și „modul de gândire”. Astfel, avocatul dr. Sever Pop trimite o broșură care, credea el, „arată calea cea adevărată care duce la înălțarea neamului nostru, înlăturând din calea lui Capitalismul parazit și hrăpăreț și Comunismul distrugător, ambele servind interesele lui Juda”.

Sunt prezenți așa-ziși oameni de rând, de la un meseriaș pantofar până la viitoare personalități din noul stat român reîntregit: miniștri, ambasadori, etc. Se pare că marilor personalități li se pregătise un loc aparte în cadrul „șantierului” albumului; găsim aici portretele lui Onisifor Ghibu, Ștefan Ciceo-Pop, Francisc Hossu-Longin, Ion Clopoțel, Ion Flueraș, Iosif Jumanca. Majoritatea celor prezentați sunt însă într-adevăr dintre cei care se vor retrage în lumea lor modestă, de unde au apărut, luptători anonimi, animați însă cu toții de conștiința politică.

Pentru mulți dintre cei prezentați în volum, 1 Decembrie 1918 a fost cea mai frumoasă zi din viață, unii mărturisind-o chiar în scris, cum face dr. Titu Russu.

Documentele acestea, cu incontestabilă valoare de izvor, s-ar preta la o cercetare multilaterală. Scoici care adăpostesc valoroase perle le consideră, pe drept cuvânt, unul dintre autori.

Pe lângă relatările despre ziua cea mare, 1 Decembrie 1918, își fac loc rânduri despre lupta dusă pentru Unire, cu evocarea unor episoade precum procesul memorandiștilor, tristul moment al Episcopei de Hajdudorog, martirajele din zilele Unirii și cele din primele luni ale anului 1919.

Emoționante sunt relatările despre încropirea drapelului românesc. În Sibiu, steagul l-au confecționat doamnele române, scriind cu litere de aur, conform instrucțiunilor președintelui Astrei, A. Bârseanu, „visul de demult se îndeplinește”. Preotul Avram Ciocoiu, din împrejurimile Buziașului, a improvizat un drapel „în colorile naționale române. Coloarea albastră din blanele reverenții sale, cea roșie din drapelul unguresc; iar culoarea galbină a dăruit-o Ioan Răchișan comerciant din comuna Vucova. – Cu acest drapel sfințit de urgență s-a dus la Buziaș întreg corul și alți oameni la 70 de persoane.” De notat apoi faptul că primul mort al României întregite a fost un stegar, Ion Arion. Episodul morții lui este relatat în volum. Ura și îndârjirea asupra tuturor față de simbolurile românești a fost ieșită din comun; lucrul este subliniat și în *Argumentul* volumului.

În același *Argument* se vorbește despre „istoria adevărată” și despre percepția pe care o aveau elitele, precum și oamenii simpli de naționalitate nemaghiară despre Ungaria, văzută ca un stat polițist și o închisoare a popoarelor.

Niciodată nu este *prea* târziu ca o oglindă a suferințelor, dar și a marilor înfăptuiri ale înaintașilor să servească drept pildă generațiilor următoare.

Nefiind român, este greu să înțelegi entuziasmul acestora. Iar, dacă nu ești nici credincios, nu vei putea pătrunde resorturile intime ale unui popor care s-a hrănit cu credința în Dumnezeu și în izbăvirea sa. Probabil că dacă rândurile așternute de pr. Ioan Iloviciu, în descrierea unei călătorii, înainte de Unire, în Vechiul Regat, ar fi citite de către un necredincios, i-ar stârni ilaritatea. Și cu siguranță ar lua în derădere sentimentul tânărului Iloviciu care, văzând Mănăstirea Argeșului, s-a întrebat dacă „această casă a lui Dumnezeu este făcută de mâini omenești sau însuși Dumnezeu a desăvârșit-o”.

Reconfortantă pentru cititorul ardelean de azi, vrând-nevrând martor la numeroasele conflicte dintre slujitorii celor două Biserici românești din Transilvania, este tocmai lipsa de controverse confesionale din album. Mai mult, adeseori în acest volum, preotul nici nu își precizează confesiunea. Este clar însă că e vorba despre un preot român!

S-a întâmplat tipărirea acestui volum doar în 2005. Am găsit niște cuvinte frumoase, scrise de unul dintre cei prezentați în filele albumului, medicul Carol Ioan Șotel, aflat în refugiu în anii trimerii contribuției sale: „Sunt convins, că vremea trebuie să mustiască adevărul istoric și numai dacă e cazul vredniciei neîndoelnice, să te eternizeze, în panteonul nemuririi, fie chiar și regionale”. Poate că adevărul a mustit în tot acest timp.

Biografiile participanților la Marea Unire dovedesc cu prisosință că 1 Decembrie 1918 n-a fost o întâmplare. Putem vorbi de *norocul istoric* de a avea o generație cu conștiință națională, atât la nivelul oamenilor de rând, cât și în galeria marilor personalități. Este ceea ce demonstrează biografiile prezente în acest prim volum al albumului.

Viorel Câmpean

ZOLTÁN PÁLFY, *National Controversy in the Transylvanian Academe: The Cluj/Kolozsvár University in the first half of the 20th Century*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 324 p.

Instituție cu o reală putere socială și spirituală, ce pregătește intelectuali profesioniști, Universitatea constituie un câmp de investigație deosebit de complex. Ca loc de întâlnire a mai tuturor aspirațiilor culturale la un moment dat, ea ar trebui definită nu numai prin referința la câteva tipuri organizatorice ideal-abstracte, ci mai ales prin clientela pe care o atrage și prin funcțiile ce le îndeplinește în cadrul societății. Din această perspectivă, opțiunea pentru un anume centru de învățământ superior și pentru o branșă de studii, stabilirea unei tipologii în ceea ce privește conduita profesională, pe baza unor variabile socio-istorice (etnie, confesiune, categorie socială, origine geografică, vârstă etc.), ar trebui să constituie elemente privilegiate de analiză.

O atare anchetă ar putea fi cu atât mai sugestivă pentru spațiul intracarpatic care, prin destinul istoriei, a cunoscut nu numai pluralismul etnic și confesional, dar și fluctuații de tutelă politico-

statală. S-ar pune astfel mai multă rigoare în toate acele încheieri, formulate ambiguu uneori pe baza imperativelor naționaliste, dar care se văd anulate imediat în practica *infra-istoriei*, încheieri ce pot fi sintetizate în ideea că în perioada 1872-1918 la Universitatea din Cluj s-a practicat discriminarea etnică și confesională, instituția fiind un instrument eficace de asimilare și maghiarizare „forțată” a celorlalte naționalități din Transilvania. La fel cum, în aceeași manieră, s-a pus problema și pentru perioada interbelică, când Ardealul și îndeosebi Clujul a fost supus unui puternic proces de românizare, Universitatea de aici fiind una din pârgurile eficace în acest sens.

Ca un paradox însă, constatăm că lipsesc aproape cu desăvârșire nu doar monografiile pe care le-ar merita această instituție de învățământ superior (cu excepția notabilă a cărții lui Vasile Pușcaș, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*, ed. II, Cluj, Eikon, 2003), dar și studiile pregătitoare, de factură empirică sau strict evenimentială, care să ofere un minim cadru de abordare a subiectului. Cele câteva realizări de până acum sunt, evident, conjuncturale și cu iz comemorativ-triumfalist, lipsindu-le substanța și coerența. Pentru că, mai mult decât orice, o realitate rămâne indiscutabilă, și anume că educația (îndeosebi învățământul instituționalizat) a constituit una din strategiile majore de gestionare a identității oricărei etnii. În acest context, transformarea câmpului intelectual începând cu a doua jumătate a secolului XIX și impunerea unui nou ideal meritocratic (diferit de cel nobiliar) au făcut ca filiera studiilor superioare să devină cea mai importantă pârgie de accedere în rândul elitelor, îndeosebi pentru minoritățile etnice și confesionale ce căutau astfel să compenseze dezavantajele inițiale.

Iată de ce se sunt necesare ample anchete socio-istorice asupra acestei instituții de învățământ superior, dacă se poate pe lungă durată, pentru a desluși mai bine mecanismele schimbării, ținând cont de o sumă de variabile perfect cuantificabile și care să ofere elemente veridice – de preferat măsurabile – de analiză și sinteză. În plus, fosta Universitate „Franz Josef” din Cluj se află într-o poziție cât se poate de avantajoasă, întrucât – spre deosebire de instituția similară din Budapesta – aici s-au conservat intacte toate fondurile arhivistice.

În acest context, recenta lucrare a lui Zoltán Pálffy, *National Controversy in the Transylvanian Academe: The Cluj/Kolozsvár University in the first half of the 20th Century*, apărută la Editura Academiei Ungare de Științe (Budapesta, 2005, 324 p.), vine să acopere un gol profund în istoriografiile română și maghiară, atât din perspectivă tematică, cât și prin calitatea abordării. Este un volum complex, cu accente principale pe sociologia educației, prin prezentarea principalelor curente de gândire și a modelelor de organizare universitară, surprinzând semnificațiile relației dintre educație și naționalism, a instrumentalizării învățământului superior în profitul asimilării „minorităților” etc.

Din această perspectivă, autorul își asumă o sarcină aproape peste măsură, încercând – printr-o sumară incursiune istorică - să prezinte oarecum succint problematica raporturilor și tensiunilor dintre populația românească din Transilvania și politica statului ungar de la cumpăna dintre secole. Sunt stabilite totodată repererele demografice ale regiunii, cu toată suita de aspecte ale evoluției economice și sociale de după Compromisul din 1867. În același timp, analiza învățământului primar și secundar din acest spațiu, cu privire specială la publicul școlar de etnie română, vine să ofere un cadru revelator. Semnificativă sub raportul analizei este comparația pe care o face Zoltán Pálffy cu situația învățământului de același nivel din Vechiul Regat al României, reușind astfel să facă acele corelări mai mult decât semnificative între, de exemplu, procentul de analfabeți din Transilvania și cel din afara arcului carpatic. Totodată, analizând lucrurile pe o durată mai lungă, se poate constata că deși recensământul din 1910 surprinde așa-numitele pierderi produse de „Legea Apponyi” îndeosebi în privința școlilor comunale și confesionale (multe românești, dar nu numai), sub aspectul analfabetismului lucrurile au stat mai bine, fiind înregistrați doar 41% dintre românii transilvăneni, în vreme ce în Regatul României procentul era dublu. Așadar, limitarea învățământului în limba română nu a dus la o abandonare a filierelor școlare de către români, ci dimpotrivă, ceea ce ne poate duce gândul chiar la un apetit mai mare pentru asimilare.

Observații și corelări semnificative face Zoltán Pálffy îndeosebi atunci când abordează problema învățământului secundar și prezența românilor în acest tip de rețea. Din această perspectivă, ar mai fi multe aspecte de analizat, aspecte care – desigur – nu stăteau probabil în intenția autorului, dată fiind tematica volumului. Cu toate acestea, nu ar fi lipsite de interes pe viitor cuantificarea

publicului românesc care termina ciclul secundar și relaționarea cu același public care urma filiera studiilor universitare, prin includerea câtorva variabile de natură sociologică. Evident, un asemenea tip de anchetă, prin crearea în primul rând a unei „bănci” de date, ar pretinde munca unei întregi echipe de lucru, ceea ce – bănuiesc – nu se putea realiza în cadrul proiectului pe care și l-a propus autorul.

Cum de la sine se înțelege, o parte consistentă a lucrării este dedicată învățământului superior clujean în ultimul deceniu și jumătate de stătalitate maghiară, până la izbucnirea primului război mondial. Este și capitolul cel mai interesant din istoria acestei instituții, care multă vreme de la înființare fusese privită ca având funcții minore în cadrul Imperiului Austro-Ungar, o instituție provincială, menită a satisface doar exigențe de interes regional prin distribuirea diplomelor de bază în profesii didactice (litere, filosofie, matematică, științe naturale, geografie) și liberale (drept, medicină și farmacie). Faptul s-a datorat, în mod evident, mai ales puternicei concurențe exercitate pe plan intern de Universitățile din Budapesta și Viena, dar și de cele apusene care, printre altele, au servit drept model pentru organizarea instituției nou create la Cluj în 1872. Nu întâmplător, îndeosebi Universitatea din Budapesta a cunoscut o mare concentrare nu numai de studenți maghiari, dar și nemaghiari (printre care mulți români; vezi lucrarea lui Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000), întotdeauna metropola constituind un puternic punct de atracție pentru provinciali. Pe de altă parte, trecerea printr-un atare așezământ era considerată un indice de calitate, de bună pregătire profesională, prin care se spera - mai ales în cazul provincialilor nemaghiari - accesul la veritabila elită socială. Când românul Axente Banciu, de pildă, a trebuit să opteze pentru o instituție de învățământ superior, „singura hotărâre definitivă pe care o luasem - afirmă în el memoriile sale - era de a nu mă duce la Cluj, ci la Budapesta. Îmi dădeam seama că alt orizont suflesc și se deschide într-un oraș mare, decât într-unul de-a doua sau a treia mână” (Axente Banciu, *Vălul amintirilor*, ed. S. Mândruț, A. A. Rusu, Cluj-Napoca, Presa Universitară, 1998, p. 177).

Treptat însă, îndeosebi de pe la 1900, Clujul a devenit într-adevăr de „interes național”, prin producția inflaționistă de diplome mai ales în cadrul facultății de drept și ca loc de concentrare a studenților mai puțin ambițioși, proveniți nu numai din Transilvania, dar și din regiuni mai îndepărtate ale Ungariei. Este tocmai epoca pe care o analizează Pálffy Zoltán într-un capitol distinct, utilizând în demonstrațiile lui semnificative tablouri statistice care conduc tocmai la concluzia de mai sus. Pe de altă parte, dacă autorul ar fi avut posibilitatea să analizeze – de exemplu – transferul de la Universitatea din Budapesta la cea din Cluj, al unor studenți a căror localitate de naștere sau de rezidență nu justifică această mutare, în corelare cu studiul comparativ al succeselor lor școlare (în învățământul secundar și superior), ar fi adus elemente suplimentare pentru a înțelege mai bine ceea ce a vrut să spună István Apáthy în 1912, pe când era rector al acestei Universități și afirma că stabilimentul de la Cluj devenise „o fabrică orientală de diplome pentru întreaga Ungarie”.

Cu alte cuvinte, așa cum indică și analiza lui Pálffy Zoltán, în ultimul deceniu de până la primul război mondial, Universitatea din Cluj a contribuit la o anume devalorizare a diplomelor, prin numărul lor inflaționist: Facultatea de Drept din Cluj, de pildă, distribuia de două-trei ori mai multe diplome decât în metropola: în 1905 - 837 la Cluj, 281 la Budapesta; în 1907 - 757 la Cluj, 340 la Budapesta ș.a.m.d.

Subcapitolul *Ethnic Romanians of Transylvania in the Hungarian academe* îmi pare exemplar realizat și cu consecințe în planul concluziilor, pe care viitoarele abordări istoriografice vor trebui să le ia serios în seamă. El a abordat unul din aspectele cele mai semnificative ce trebuie asociat apartenenței etnice, și anume opțiunile profesionale ale publicului românesc. S-a evidențiat deja, prin mai multe studii socio-istorice, deși nu întotdeauna explicit, faptul că grupurile etnice din Vechea Ungarie și îndeosebi din Transilvania și-au gestionat în mod diferit investiția școlară, în cadrul eforturilor lor de mobilitate socială. Iar lucrul acesta s-a derulat și în funcție de strategiile vizând asimilarea sau menținerea identității culturale. Or, în acest context, autorul subliniază faptul că în afară de filiera tradițională deja evidențiată de alți autori – teologia –, românii s-au îndreptat cu prioritate și spre Facultatea de Științe Juridice, mulți din ei reușind să-și rentabilizeze studiile în plan profesional, poziția cea mai frecvent ocupată fiind aceea de funcționar public.

Însă interesul major îl prezintă capitolul *The Romanian Rule and the Restructuring of the Educational Market in Transylvania*, fiind după știința mea singura abordare de o asemenea amploare și complexitate. De altfel, pe acest segment, și Zoltán Pálffy se simte „acasă”, favorizat poate și de situația de a analiza într-o manieră inedită multe din aspectele specifice perioadei. Ceea ce Irina Livezeanu doar intuise în lucrarea sa, *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918-1930* (Cornell University Press, 1995), fără să fi avut la îndemână analize sociologice și făcând adeseori referințe la unul din naționaliștii români excesivi (Onisifor Ghibu), Zoltán Pálffy vine să confirme acum și să ducă mai departe, în profunzime, aspectele definitorii a ceea ce a însemnat „românizarea” Universității clujene. În primul rând, autorul reușește să cuantifice numărul studenților de etnie maghiară pe care i-a pierdut noua Universitate, ce va căpăta numele „Ferdinand I”, nu fără a surprinde impactul acestui fenomen pe piața universitară ungară și românească. Apoi, printr-o minuțioasă analiză comparativă cu „piața” universitară de pe întreg teritoriul României și în strânsă legătură cu reformele din învățământ, se reușește realizarea unui cadru cât se poate de veridic pentru ceea ce a însemnat dezvoltarea Universității din Cluj. Un lucru însă n-a surprins autorul, că spre deosebire de celelalte două instituții provinciale – din Iași și Cernăuți, care au fost un fel de antecamere pentru cea de la București –, Universitatea de la Cluj a făcut figură aparte prin calitatea învățământului, bucurându-se de un corp profesoral de excepție și dotări la nivelul instituțiilor occidentale. Este și motivul pentru care viața științifică de aici s-a impus la nivel nu doar național, făcând o puternică concurență Universității din capitală, prin mecanisme pe care lucrarea lui Vasile Pușcaș – invocată mai sus - le-a evidențiat în multe din detalii.

Pe acest fond, Zoltán Pálffy reușește să deslușească regândirea „domeniului național” de către autoritățile de la București și câteva din strategiile de integrare într-un spațiu unitar românesc a teritoriului transilvănean, recent anexat. În acest context, „problema maghiară” a devenit una din preocupările fundamentale, ce a evoluat în strânsă legătură cu teoria dominării sociale. Astfel, autorul reușește să depisteze mecanismele subtile de blocare „obscură”, imperceptibilă prin articole de lege, de accedere a unor maghiari într-o instituție de învățământ superior. Totodată sunt relevate și tarele unui discurs extremist, ce milita pentru aplicarea unui *numerus clausus (numerus valahicus)*. În aceste împrejurări, în conformitate cu materialul oferit de autor, se poate constata că minoritarii (maghiari și evrei) au pus în lucru o serie de mecanisme compensatorii, alegând ca branșe de studiu domenii în care concurența românilor ar fi mai slabă.

Revenirea Transilvaniei la Ungaria – în urma Arbitrajului de la Viena din august 1940 –, a făcut ca vreme de alți patru ani (1940-1944) Universitatea din Cluj să se remaghiarizeze, în timp ce mai vechiul așezământ românesc și-a mutat sediul la Sibiu. Analiza pe care o face autorul acoperă o perioadă perturbată de anii războiului, în care mari efective de studenți (români și maghiari) sunt antrenați pe câmpurile de luptă, prea puțini fiind apti a-și continua studiile universitare. De aceea, dincolo de cifrele seci care ne sunt oferite, Zoltán Pálffy insistă deopotrivă și asupra nuanțurilor pe care le presupune o atare perioadă, viciată în plus și de resentimentele activate dintre autoritățile române și cele maghiare.

Sfârșitul conflagrației a adus însă cu sine probleme complexe pentru viitorul României. Deși legitimați de primatul actului de la 23 august 1944, în comparație cu Ungaria, guvernării români s-au aflat până la hotărârile finale ale Tratatului de Pace de la Paris sub spectrul nesiguranței în ceea ce privește viitorul Transilvaniei. Exista temerea că Uniunea Sovietică vedea Ungaria ca o țară mult mai sigură în ceea ce privește instaurarea regimului comunist, fapt pentru care se impuneau strategii speciale, menite să aducă recunoașterea Transilvaniei ca parte componentă a României, iar din multitudinea acestora două au fost fundamentale: obediența dusă la extrem a comuniștilor români față de Uniunea Sovietică și oferirea garanției că aici s-a instaurat un regim sigur orientat spre URSS; măsuri veridice de protecție a minorităților, prin înlăturarea oricărui tip de discriminare pe principii etnice.

În acest context, problema funcționării și pe mai departe a Universității maghiare la Cluj intra în competiție cu necesitatea revenirii Universității românești în același important centru urban transilvan. Factorii de decizie ai instituției temporar mutate la Sibiu ar fi dorit reîntoarcerea în localurile pe care le deținuse în perioada interbelică, iar pentru a îndepărta orice concurență sugerau mutarea Universității maghiare la Târgu Mureș, în vreme ce conducerea acesteia din urmă se opunea

oricărei inițiative de acest gen. De aceea, la nivel guvernamental, deciziile nu erau ușor de luat, pentru a menaja susceptibilități și de o parte, și de alta. Finalmente, prin două Decrete regale promulgate la 29 mai 1945, se consfințează funcționarea la Cluj a două universități distincte, una de limbă maghiară, cealaltă de limbă română, ce vor dăinui în această postură până în 1959, când se vor unifica sub titulatura: „Universitatea Babeș-Bolyai”.

Fără a mai insista acum prin diverse formule de „laudatio”, lucrarea de față este un element de referință indispensabil oricărei abordări viitoare.

Lucian Nastașă

In memoriam Ludovici Huszár, Szerkesztette Biró Sey Katalin, Buza János, Csoma Mária, Gedai István, Budapest, Magyar Numizmatikai Társulat, 2005.

Volumul în cauză reprezintă de fapt – și din păcate – o *Restitutio*. Aceasta, întâi și-ntâi, pentru că are ca temă structurală scrieri legate de o disciplină științifică fără de care nu se poate concepe o istorie economică reală, dar neglijată în acest cadru, iar în al doilea rând pentru că readuce în memoria specialiștilor, a colecționarilor figura de multe ori uitată a lui Huszár Lajos (Ludovic H.), cel mai însemnat reprezentant maghiar al numismaticii veacului XX și unul din cei mai de seamă numismați europeni ai aceluia veac. Am afirmat „din păcate” pentru că numismaticii nu i s-a acordat și nu i se acordă nici în prezent rostul pe care îl are și locul ce i se cuvine în rândul pilonilor istoriei economice. Această afirmație este valabilă și pentru antichitate, unde relațiile marfă-bani sunt deja esențiale pentru istoria economiei, și cu atât mai mult pentru evul mediu, epoca modernă și cea contemporană. Cât privește epoca medievală și cea modernă, fenomenele caracteristice istoriei economice a acestei „durate lungi” din istoria omenirii nu pot fi bine înțelese fără cunoașterea circulației monetare, a raportului între produs-marfă și prețul său. „...tot ce [istoria monetară] poate oferi pentru înțelegerea istoriei economice generale – ca gradul de aliaj fluctuant al monedelor, circulația lor, relația lor valorică etc., într-un cuvânt, funcția de mijloc de plată a monedei -, trebuie să constituie obiectul unei examinări detaliate în cadrul cercetărilor de istorie monetară”¹.

La 29 ianuarie 2006 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea, în comuna transilvană Miercurea Nirajului, a lui Huszár Lajos. După studii elementare și medii efectuate la Târgu-Mureș, tânărul Huszár se înscrie la Facultatea de Litere din Budapesta, secția de istorie-geografie, pe care o absolvă în 1928 cu disertația de doctorat pe tema dedicată gravorilor de la Kremnica. În 1929 a ajuns cercetător la Cabinetul numismatic al Muzeului Național al Ungariei, Budapesta. A făcut călătorii de cercetări la Roma, Viena, Salzburg, Berlin, München, Kremnica, Belgrad, Sofia, Atena. Între 1944 și 1945, apoi între 1955 și 1968 (data pensionării de la MNU), a condus Cabinetul numismatic, iar între 1945 și 1949 s-a aflat în fruntea Muzeului Național al Ungariei ca director general, de unde a fost îndepărtat în urma unor intrigă. Din 1968 și până la moartea survenită la 23 decembrie 1987, el a continuat însă să lucreze în calitate de „consilier de specialitate”, de fapt de custode, prelucrător și lărgitor al bogatei colecții numismatice a Muzeului Semmelweis de Istorie a Medicinii, Budapesta. În cursul celor aproape șase decenii de activitate numismatică, Huszár Lajos a devenit unul din cei mai renumiți și respectați numismați ai Europei. Deși atras la început mai ales de medalistică, el a ajuns și un deosebit specialist în cercetarea monedei maghiare medievale și moderne, fiind și cel mai competent cunoscător al istoriei complexe a monedei transilvane. În afară de continuarea (prin volumul III/1) a Corpus-ului inițiat de Réthy, Huszár a reluat și actualizat determinantul lui Adolf Resch, dând la iveală catalogul complet, ilustrat al monedei Principatului Transilvaniei², catalog

¹ Huszár Lajos, *A budai pénzverés története a középkorban*, Budapest, 1958. Citat de Buza János, *Huszár Lajos (1906-1987)*, în „Századok”, 1988, nr. 1-2, p. 279.

² Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Sajtó alá rendezte: Rádóczy Gyula, Budapest, 1995. Volumul a fost tipărit după moartea autorului.

însoțit și de o neprețuită schiță de istorie monetară, precum și de înșirarea și caracterizarea – în funcție de cunoștințele la zi – a monetărilor. Acestea, precum și celelalte, multe, lucrări ale sale³ vor fi în permanență o sursă de neocolit pentru numismați prin metodă, orientări, conținut.

Cartea pe care o prezentăm, scoasă în bune condiții grafice și redactată de foști colaboratori ai Maestrului, înfățișează o largă arie a disciplinei științifice pe care o reprezintă, înmănunchind, pe lângă amintiri despre Huszár, cercetări de numismatică și medalistică ce merg din antichitate până în epoca contemporană, datorate unor specialiști din întreaga Europă. Scrierile inserate în volum îmbrățișează numeroase aspecte descriptive, de istorie monetară și chiar economică, demonstrând încă o dată strânsa relație mai sus menționată. Fără să scoatem în evidență vreunul din studiile publicate, dorim să accentuăm că în momentul de față numismatică are numai de câștigat prin apariția acestui valoros volum. De bună seamă, s-a considerat inutilă o centralizare a prescurtărilor (ele figurează după fiecare studiu); ar fi fost binevenită și tipărirea unor indici (mai recent, ei apar și în asemenea publicații, nu numai la sfârșitul cărților-monografiilor). Chiar și fără aceste adaosuri, *In memoriam Ludovici Huszár* rămâne, categoric, o lucrare de referință pentru toți cei interesați de numismatică și medalistică.

Francisc Pap

AGNES MURGOCI, HELEN BEVERIDGE MURGOCI, *Pagini engleze despre folclorul românesc. English pages on Romanian Folklore*, publicate de Virgiliu Florea, București, Editura Viitorul Românesc, 2005, 295 p.

Folclorista Agnes Murgoci, cvasiabsentă până acum în bibliografia românească de specialitate, este redescoperită – prin această carte – de către profesorul Virgiliu Florea. Născută în 1874, la Adelaide (Australia), într-o familie de emigranți scoțieni, Agnes Kelly studiază la Colegiul pentru femei și apoi la University College din Londra, devenind licențiată în zoologie, apoi obține doctoratul în filosofie la Universitatea din München, fiind prima femeie căreia i se conferă titlul din partea acestei instituții. Aici îl cunoaște pe profesorul român George Munteanu Murgoci, și el doctor în filosofie, cu care se căsătorește în 1904, la Londra. Din căsătorie se nasc doi copii, Helen și Radu, Helen fiind cea care, ulterior, îl va ajuta pe Virgiliu Florea în recuperarea patrimoniului intelectual lăsat de mama sa. Soții Murgoci se stabilesc la București, unde Agnes învață limba română, își însoțește soțul în cercetări de teren și, la rândul ei, culege folclor autentic românesc. În timpul ocupației germane din 1916, Agnes Murgoci se întoarce în Anglia împreună cu cei doi copii ai săi. Este perioada valorificării materialului strâns în România, pe care îl va susține în cadrul celebrei Folklore Society din Londra, fiind ajutată acolo mai ales de Moses Gaster, fost președinte al amintitei societăți (1907-1908).

Dacă schimbul epistolar dintre Agnes Murgoci și Moses Gaster face obiectul unui alt volum, *Moses Gaster în corespondență*, ediție îngrijită, prefață, note și indice de Virgiliu Florea, Editura Minerva 1985, 200 p., acum sunt recuperate pentru publicul românesc studiile lui Agnes Murgoci, în parte edite, în parte rămase în manuscris.

Astfel, cartea de față include, într-o ediție bilingvă, dar în premieră în limba română, următoarele studii: *Ouăle românești de Paști, Obiceiuri legate de moarte și înmormântare la români, Deochiul în România și antidoturile lui, Fluturi și viermi de mătase în folclorul românesc, Dracul în folclorul românesc, Cununa: o sărbătoare transilvăneană a secerișului, Semne românești în sare și alte semne de identificare*.

Atât demersul de recuperare a acestei pe nedrept omise cercetătoare, cât și tematica și conținutul activității ei științifice constituie puncte de interes pentru publicul românesc.

Ela Cosma

³ Vezi o listă în „Numizmatikai Közlöny”, LXXXVI-LXXXVII.

PAULINYI OSZKÁR, *Gazdag föld – szegény ország*, Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából, Szerkesztette Buza János és Draskóczy István, Budapest, 2005

Punând în mâna cititorului o culegere din studiile lui Paulinyi Oszkár (1899-1982), redactorii cărții, istoricii Buza János și Draskóczy István, fac posibilă cunoașterea (respectiv reluarea pe scară mai largă a) unei părți din opera de o viață a unui istoric al economiei și societății ungare în evul mediu și în epoca ceva mai nouă care, de fapt singur, a inaugurat și apoi întruchipat o atât de necesară întreagă instituție, și aceasta nu numai în Ungaria, ci și în jur. Este vorba despre faptul că, în perioada sa de activitate științifică, Paulinyi Oszkár a fost unicul specialist preocupat cu consecvență de o viață de problematica (mai ales economico-istorică, dar și social-istorică a) mineritului în zona Ungariei de atunci și în părțile ungare de până în 1918.

După un îndelungat stagiul arhivistic (zeci de ani arhivist la Budapesta, dar întreprinzând și cercetări în arhive din Germania, Austria și Slovacia), Paulinyi a trecut în 1957 în cadrul Institutului de Istorie de la Budapesta, de unde s-a pensionat în 1970, continuând să activeze aici cu contract¹.

Începând chiar cu disertația de doctorat de după absolvirea Universității din Budapesta, despre dreptul-privilegiul regal al sării în Ungaria, publicată ceva mai târziu în revista „Századok”², Paulinyi s-a dedicat problematicii mineritului în Ungaria medievală și modernă. Fidel acestor înclinații – pentru că a fost, categoric, vorba despre înclinații –, el a întreprins încă din anul 1920 cercetări în arhiva augsburgheză, privind atât de importante tendințe ale familiei Fugger de a investiga și, dacă era posibil și rentabil, a acapara zăcămintele metalifere – îndeosebi de metale prețioase – ale Ungariei de atunci, zăcămintele în care intrau într-o proporție însemnată și cele din Transilvania, aflate mai cu seamă în zona Baia Mare–Baia Sprie și cea a Munților Apuseni. (În afară de numeroase cercetări și scrieri vizând asemenea bogății ale Ungariei Superioare de atunci/ parte din actuala Slovacie, Paulinyi a cunoscut și, după mărturia însemnărilor păstrate, și-a propus să scrie mai detaliat și despre investigațiile Fugger-ilor în Transilvania, dar n-a mai apucat s-o facă.)

Conform bibliografiei selectivă publicată la p. 417-423 ale volumului prezentat, în afară de incipiente sau sporadice scrieri de altă natură, axa activității profesionale a lui Paulinyi au constituit-o de la început și până la sfârșit dezvăluirea și analiza zăcămintelor și producției de subsol a Ungariei medievale și moderne, atât din punct de vedere factic-practic-economic, cât și social-demografic (încă o dată, o preocupare suficientă pentru un întreg institut de cercetare sau măcar pentru numeroși membri ai unei secții întregi). Desigur, capacitatea unui volum – oricât de bine elaborat, ca acesta de față³ – este mult mai limitată, decât o operă de o viață. Este explicabil – și scuizabil –, de ce nu și-au găsit reproducerea însemnate și esențiale scrieri ale lui Paulinyi Oszkár de istorie minieră „descriptivă”⁴ sau chiar analize sociale⁵. Ca numismat, trebuie să remarc strânsa legătură revelată și

¹ Draskóczy István, *Előszó* (Prefață), în vol. citat în titlu, p. 7.

² Paulinyi Oszkár, *A sóregále kialakulása Magyarországon*, în „Századok”, 58 (1924), p. 627-647, republicată în volumul de față, p. 11-25.

³ Aici, un cuvânt de apreciere față de munca plină de acribie a redactorilor volumului, profesorii Buza János și Draskóczy István.

⁴ De ex. *A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban*, în „Domanovszky-Emlékkönyv”, Budapest, 1937, p. 488-503; *Die Edelmetallproduktion der niederungarischen Bergstädte, besonders jene von Schemnitz, in der Mitte des 16. Jahrhunderts*, în „Nouvelles Études Historiques”, Budapest, 1965, p. 181/196; etc.

⁵ *Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten ...*, în *Der Außenhandel ...*, Köln-Wien, 1971, p. 525-568; *Der kleine Mann und die „Handelsherren” ...*, în „Acta Historica”, 22 (1976), p. 1-23; *Die erste Anlauf zur Zentralisation der Bergrichterbarkeit in Ungarn ...*, în „Études historiques hongroises”, Budapest, 1980, p. 209-233; etc.

de Paulinyi între producția metaliferă și producția-circulația monetară⁶, cele două fiind parte inseparabilă a unei atât de necesare istorii economice globale.

Preocupările de scoatere la iveală a informațiilor privitoare la exploatarea subsolului l-au condus pe Paulinyi în mod necesar și spre a vedea că o asemenea activitate nu a putut fi ruptă, mai ales în Europa centrală și estică, de aceea a valorificării bogățiilor de subsol, încă din secolul al XIII-lea, dar și mai pronunțat în timpurile medievale și moderne ce au urmat. Paulinyi atrage atenția asupra importanței și necesității intrării capitalului străin încă de prin sec. XV-XVI, printre altele, și pentru învierea comerțului, dar și a producției metalifere⁷. Remarcă începuturile timpurii ale îndelungatei evoluții economice a Ungariei (și a Transilvaniei), dar – cum e și firesc pentru stadiul cercetărilor sale de atunci – nu accentuează în suficientă măsură rolul (mai ales odată cu secolele XV-XVI) comerțului european *etapier*⁸.

Cercetările de arhivă și preocuparea pentru descrierea vieții cotidiene și a polarizării sociale din orașele miniere l-au dus pe Paulinyi, chiar independent de alți specialiști arhiviști, la concluzia că un izvor prețios pentru analiza aspectelor mai sus amintite îl constituie cunoașterea detaliată a repartiției dărilor orășenești, a proprietății intravilane la oraș, informații cuprinse în registrele de socoteli ale orașelor. Astfel ajunge el la rezultate pertinente în privința populației orășenești miniere, reușind să determine situația materială a acesteia după datele arhivistice care priveau clarificarea în funcție de informațiile de mai sus⁹. În funcție de asemenea cercetări arhivistice, se ajunge la rezultate cât de cât certe și în cazul unor orașe din Transilvania¹⁰.

Scrierile lui Paulinyi – după cum am mai amintit – vizează mai mult Ungaria Superioară a vremii, zonă pe care a cunoscut-o mai bine și pentru care a făcut cercetări de arhivă detaliate, dar includ în bună măsură și considerații, cercetări (de care nu era de loc străin) privind Transilvania. Am menționat că pe baza propriilor cercetări plănuia să scrie și despre mineritul Transilvaniei, dar nu a mai găsit timp s-o facă. Din păcate, nici la noi nu există un institut sau măcar o secție științifică, dedicat/dedicată numai studierii problemelor de istorie economică medievală și modernă, ca să nu mai menționăm problematica atât de specifică a mineritului. Ceea ce cunoaștem în acest domeniu sunt în primul rând bogatele referiri ale lui D. Prodan și scrierile altor autori¹¹, iar mai recent lucrări publicate

⁶ Legătură din plin prezentă în lucrări ca *A körmöcbányai kamara 1434-1435. évi számadása ...*, în „A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve”, 1972, Budapest, 1973, p. 79-94 și, parțial măcar, într-o serie de scrieri referitoare la istoria mineritului.

⁷ *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*, în *Gazdag föld – szegény ország*, p. 55-56.

⁸ F. Braudel scoate în evidență rolul *à la longue* al producției central-europene de metale încă din sec. XV-XVI, producție contribuind mult la largirea circulației monetare europene. V. Fernand Braudel, *Les jeux de l' échange*, Paris, 1979, p. 165-167. Noi am putut demonstra, pe baza materialului tricesimal clujean, preeminența unui comerț european etapier în secolele XVI-XVII, predominant în comerțul extern al Transilvaniei. V. *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599-1637)*, Bukarest-Kolozsvár, 2000, în special p. 11-16.

⁹ V. Kovách Géza, *A zilahi céhek története*, Bukarest, 1958, passim; S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI*, București, 1958, passim; mai recent, Kiss András, *Más források – más értelmezések*, Marosvásárhely, 2003, p. 175-183, 207-213.

¹⁰ V. mai ales *A Garam-vidéki bányavárosok lakosságának lélekszáma a XVI. század derekán*, în vol. citat, p. 129-131.

¹¹ În *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I-III, București, 1967-1968; *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I-II, București, 1986-1987; *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, 1989; lucrări ale lui G. Gündisch, S. Goldenberg, Al. Neamțu, apărute în AIIC, AIIAC, „Studii”, „Revista arhivelor”.

de Rudolf Wolf despre sare, orașe salinare, comerțul cu sare¹². Lipsește deocamdată o istorie economică a țării în evul mediu și epoca modernă. Deși relativ nouă, disciplina statisticii istorice este și ea deficitară în privința cercetărilor de istorie minieră și a zăcămintelor miniere¹³.

Dacă în țara noastră nu se întrevăd remedii prea apropiate în timp, constatăm și lipsa sau apariția doar sporadică⁶ a unor scrieri de acest gen în Europa.

Că situația trebuie să se schimbe și lucrări sintetice de istorie minieră, parte a unei istorii autohtone, dar și europene medievale și moderne a economiei, sunt necesare o arată și apariția – în bune condiții grafice – a volumului cu scrieri ale lui Paulinyi Oszkár.

Să nădăjduim că o atare necesitate va fi resimțită și consecințele se vor arăta.

Francisc Pap

PETRU DAN IDU, *Om și natură în Carpații Maramureșului și Bucovinei. Viața pastorală*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 1999, 268 p.

Cartea profesorului Petru Dan Idu reprezintă o analiză complexă și completă a temei anunțate în titlu. Așa cum indică tema, demersul autorului este unul interdisciplinar, la confluența geografiei cu etnografia, sociologia, statistica.

Structura cărții include șapte capitole: 1. *Păstoritul în Carpații Maramureșului și Bucovinei – permanență, tradiție și actualitate*; 2. *Natura carpatică – suport al dezvoltării vieții pastorale*; 3. *Civilizația carpatică – rezultată a umanizării agro-pastorale*; 4. *Structurile agro-geografice montane și viața pastorală*; 5. *Păstoritul – un sistem socio-economic complex al vieții de la munte*; 6. *Viața pastorală și calendarul popular*; 7. *Toponimia și spațiul montan*.

Capitolele 2, 3 și 4 stabilesc cadrul și prezintă geografia fizică și umană a Munților Maramureșului și Bucovinei: Munții Rodnei, Suhard, Maramureș, Depresiunea Maramureșului, munții vulcanici Oaș-Țibleș, munții mijlocii și muncii Obcinele Bucovinei, culoarul înalt Bârgău-Dorna-Moldova, deci relieful zonei, pasuri și trecători, clima, hidrografia, vegetația, bonitatea pajiștilor permanente și ameliorarea pajiștilor, solurile, precum și „raportul om, pădure și agricultură – implicații în viața pastorală”.

Aceste capitole sunt ilustrate, de-a lungul a 140 pagini, cu hărți (geografice, climogramă, instalații tehnice țărănești acționate de forța motrice a apelor, vegetație, densitatea bovinelor, ovinelor), tabele cu indici de calitate și umiditate ai principalelor specii din flora pajiștilor, apoi tabele cu pajiștile din etajele alpin, montan subalpin, montan mijlociu și inferior, formule de calcul al bonității, tabele statistice de geografia populației, structura fondului funciar, a șeptelului ș.a.

De real interes pentru etnograf și istoric sunt capitolele (1, 5, 6 și 7) relative la păstoritul din Munții Maramureșului și Bucovinei.

Petru Dan Idu circumscrie teoretic, reia și redimensionează mult dezbătuta definiție a fenomenului pastoral. Perspectiva geografului ajută aici mult la definirea corectă a unor termeni (cap. 1).

¹² Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678, Kolozsvár, 1993; *Az erdélyi sóügyek az Apaft-korszak végén*, în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* Kolozsvár, 1996, p. 549-569; etc.

¹³ O necesitate resimțită pentru Ungaria medievală și modernă și de O. Paulinyi (*A Garam vidéki hét szabad királyi bányaváros 1542. évi hatvanadadójának lajstromai*, în vol. citat, p. 373).

⁶ Pentru asemenea apariții, v. de ex. Akos Paulinyi (fiul lui O. Paulinyi, profesor universitar în Germania), *Die Technik des Eisenschmelzens in der Habsburger-Monarchie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, în *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag*, Graz-Wien, 1987, p. 463-477, cu o bogată bibliografie pentru tehnica europeană a mineritului.

Astfel, autorul susține că păstoritul și creșterea animalelor – în general, dar și ca ocupații tradiționale de bază ale poporului român, fiind „cele mai vechi structuri de viață socială din cuprinsul societății românești” – nu reprezintă de fapt două activități distincte, deoarece „cele două noțiuni sunt sinonime și definesc complexul economic rural” (p. 14).

Etnologii preferă termenul de „păstorit”, în timp ce geografii și alte discipline cu aplicabilitate economică utilizează termenul de „creșterea animalelor”. Sunt posibile nuanțări: dacă creșterea vitelor trimite la tipul particular al păstoritului sedentar, caracterizat prin creșterea intensivă a animalelor în cadrul gospodăriilor, păstoritul poate fi acceptat ca o noțiune mai cuprinzătoare, ce se referă la un anumit tip de organizare (asociație de proprietari), cu un personal angajat și specializat (baci, ciobani, strungari, serpari), ce asigură ducerea, paza, creșterea vitelor pe pășunile din hotarul satului sau în munte.

Viața pastorală de la noi include, istoric vorbind, un păstorit local predominant, în primul rând păstoritul de munte (din Carpați). Din acesta se desprinde păstoritul transhumant, „practicat doar de o serie de localități răspândite pe o arie relativ îngustă”: din Brețcu, Covasna, la Săcele, Bran, Țara Bârsei, Țara Oltului, Mărginimea Sibiului, Hațeg, până în zona Novaci. Autorul afirmă: „Caracterul pronunțat extensiv al creșterii vitelor este relativ recent, iar la transhumanță se recurgea numai atunci când numărul oilor era prea mare și fânul recoltat nu ajungea pentru iernarea lor. De altfel, în Carpații Românești s-a practicat o transhumanță de tip alpin, nu de tip balcanic”, aceasta deoarece familiile marilor proprietari de oi nu însoțeau turmele la pășunile de vârat ori la locurile de iernat, animalele fiind îngrijite de păstori specializați, angajați de proprietari (p. 9-16.).

Actualmente, situația exprimată cantitativ arată că zona Carpaților Maramureșului și Bucovinei acoperă 298 sate, 740.449 locuitori, 182.202 gospodării, 423.729 ha teren agricol (36,9% din total), 83.133 ha teren arabil (19,6%), 308.546 ha pășiți naturale (72,8%), 155.362 bovine, 524.425 ovine și caprine, 31.248 cabaline. Rezultă că valențele potențiale ale zonei sunt (și în zilele noastre) îndreptate îndeosebi spre creșterea animalelor.

În Carpații Maramureșului și Bucovinei, creșterea animalelor a avut un caracter mixt, totuși în satele de munte păstoritul bazat pe creșterea ovinelor a avut și are un rol precumpănitor.

În cadrul oieritului, unitatea funcțională și structurală este stâna.

Autorul tratează stâna din triplă perspectivă: a) ca totalitate a proprietarilor de oi care o compun (așa-numiții „sâmbrași” sau „văjnicari”), păcurari ce formează o grupare profesională întemeiată pe rudenii ori pe vecinătăți; b) ca gospodărie de vară mobilă („mutătoare” – Oaș, Năsăud, Lăpuș, Chioar) sau fixă (Munții Rodnei, Maramureș, Țibleș, Suhard, Obcinele Bucovinei), cu un ansamblu de construcții destinate adăpostului oamenilor, vitelor și produselor lactate (colibă, comarnic, strungă, seciu); c) ca loc unde se prepară cașul, brânza, urda, mâncarea păcurarilor, unde se depozitează vasele și produsele specifice, proviziile și îmbrăcămintea ciobanilor și unde locuiește în principal baciul.

Aceste întreite aspecte sunt dezvoltate în subcapitole aparte, de extremă densitate și precizie. Experiența de teren i-a furnizat cercetătorului informații specializate, tehnice, terminologice, de însemnătate unică.

Nu putea fi omisă conexiunea dintre viața pastorală și calendarul popular (cap. 6). Cele două anotimpuri ale anului pastoral, vara și iarna, sunt marcate de două hotare (Sângeorz, 23 aprilie, și Sâmedru, 26 octombrie) și de două miezuri ale timpului (Sântilie, 20 iulie, și Sâmpetru de iarnă, 16 ianuarie). În panteonul românesc, între Sângeorz – zeu tânăr, al vegetației, al cailor și vitelor cu lapte, al holdelor – și Sâmedru – zeu bătrân, patron al iernii pastorale – există o prinsoare, prezentată antinomic și în iconografia creștină. Cele două divinități împart anul pastoral în două sezoane: unul steril dar cu lactație (23 aprilie – 26 octombrie), altul fertil, de împerechere, gestație, făt și înțercat (26 octombrie – 23 aprilie).

Autorul descrie „măsurile” și riturile organizatorice, juridice, practicile și scenariile magice apotropaice, de purificare, de fertilitate, ocazionate de sărbătoarea Sângeorzului („Focul Viu”, „Sâmbra oilor”), dar și de sărbătorile ulterioare: Sânziene (24 iunie), Sântilie (20 iulie, cu nedeile pastorale), Sânta Mărie Mare (15 august), Vinerea Mare (Sfânta Paraschiva, 14 octombrie), Sâmedru (26 octombrie, cu „răscolul” sau alesul oilor, la desfacerea turmei).

În fine, toponimia spațiului montan (cap. 7) rezervă nu puține surprize, jalonând „istoria nescrisă a unui popor” (Iorgu Iordan). Petru Dan Idu consemnează o impresionantă multitudine de toponime populare ale pasurilor, trecătorilor, pădurilor, munților din zona cercetată, cu referință la păstoritul practicat acolo.

Toponimele, relevând vechimea și permanența românească, pot duce mai departe cunoașterea cutumelor păstorești, încă insuficient identificate și înțelese de etnografi (măsurileșul oilor, trecutul prin strungă, alesul, răvășitul).

În mod paradoxal, aparent comuna tagmă a ciobanilor s-a constituit, din vechime, într-o breaslă specializată, într-o meserie închisă și exclusivistă (care nu tolera, de pildă, nici asistența femeilor, darămite implicarea lor), fiind guvernată de reguli fixe, de o conduită proprie, de o inițiere prealabilă și secretă.

Autorul, bazându-se pe propriile cercetări de teren, desfășurate de-a lungul multor ani, pe materialul fotografic și ilustrativ (desene: ustensile pastorale, tipuri de stâni) realizat de el însuși, reușește să realizeze monografierea zonei respective. Astfel încât cercetările publicate de T. Morariu, înainte de cel de-al doilea război mondial (1937-1942) – utilizabile și astăzi – se completează până în actualitate cu sinteza vieții pastorale maramureșene și din Obcinele bucovinene, întocmită de Petru Dan Idu.

Ela Cosma

DUMITRU ISAC, *Introducere în istoria filosofiei eline*, ediție îngrijită și prefată de Ionuț Isac, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005, 224 p.

Într-un lăudabil efort de recuperare, Ionuț Isac editează încă o carte – rămasă în manuscris – a tatălui său, filosoful și profesorul clujean Dumitru Isac. Titlul manuscrisului este mai modest decât conținutul său, iar caracterizarea lui Ionuț Isac este și ea total lipsită de emfază: „Scopul autorului era comentariul principalelor idei, teorii și curente filosofice ale antichității grecești.” Cartea este, de fapt, un veritabil compendiu de istorie a filosofiei Greciei antice, și mai mult decât atât; parcurgând filele cărții, descoperi bucuria spiritului în călătoria sa de revenire la obârșiile raționalismului european.

Suntem captivați de stilul acestei cărți, ce posedă virtuți retorice, dialectice, de argumentare pertinentă – virtuți deprinse de la maeștrii clasici elini studiați! –, dar are și virtuți literare. Dacă un D.D. Roșca ni se pare mult mai sec și mai inexpressiv, ba chiar prea ancorat în material atunci când este vorba de un tărâm prin excelență ideatic, dacă Lucian Blaga este poate prea criptic și metaforic pentru a putea fi receptat univoc, dacă Constantin Noica construiește un alt tip de filosofie hermeneutică întemeiată pe limba noastră, Dumitru Isac, fără pretenții de originalitate, cucerește prin frumusețea simplă și prin înlănțuirea limpede a ideilor, într-o carte încheată, ce pare o replică la *Viețile și doctrinele filosofilor* a lui Diogenes Laertios. Aici, pe îndelete, facem cunoștință cu personalitățile care au populat panteonul filosofiei eline, de la Thales din Milet până la Aristotel.

Volumul cuprinde un capitol de *Considerații introductive*, care abordează măreția culturii eline, originalitatea filosofiei eline, condițiile apariției acesteia, comparația cu filosofia orientală, periodizarea și izvoarele filosofiei antice grecești.

Introducerea este urmată de tratarea cronologică a școlilor filosofice și a reprezentanților de marcă ai filosofiei grecești, în capitolul al II-lea, *Etapa preclasică a filosofiei eline* (1. școala filosofică ioniană; 2. Heraclit din Efes; 3. pitagorismul; 4. școala eleată; 5. Empedocle din Agrigentum; 6. Anaxagoras din Clazomene); și în capitolul al III-lea, *Etapa clasică a filosofiei eline* (1. Leucip și Democrit; 2. sofistii; 3. Socrate; 4. Platon; 5. Aristotel).

Este o sinteză cuprinzătoare, expusă într-o formă cu adevărat atrăgătoare, astfel încât cartea lui Dumitru Isac se recomandă de la sine studenților cărora, probabil, le era destinată, dar și tuturor iubitorilor de înțelepciune și de aventură în lumea ideilor.

Ela Cosma

„XENOPOLIANA”, Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol”, Iași, IX/2001 (nr. 1-4), X/2002 (nr. 1-4), XI/2003 (nr. 1-2, 3-4), XII/2004 (nr. 1-4), XIII/2005 (nr. 1-4).

Încă de la apariția sa, „Xenopoliana” dovedește o „personalitate” aparte, bine conturată, care o impune în câmpul istoriografic actual.

Pe lângă rubricile permanente, „Restitutio” din opera istoricului A.D. Xenopol și „Viața fundației”, fiecare număr propune o temă incitantă, care atrage atenția specialiștilor, provocându-i la dialog.

Succinta prezentare a acestor numere se vrea un îndemn spre lectură, căci, independent de specializarea fiecăruia, regăsim în paginile revistei subiecte susceptibile de interes.

Volumul IX/2001, sub genericul *Discursul istoric la început de secol și de mileniu*, însumează treisprezece contribuții care ating diverse aspecte ale temei: istoriografia română astăzi: întrebări și răspunsuri (Ghe. Platon); discurs istoric și postmodernitate—opțiuni metodologice (Bogdan Moșneagu); Clio sub zodia tranziției (Al. Zub) sunt numai câteva exemple.

Tomul următor, X/2002, intitulat *Istoria culturală astăzi*, dezbate pe lângă aspectele teoretice ale problemei, istoria sensibilităților, instituții și practici sociale, identități colective, geografii simbolice, memorie și uitare în secolul XX.

Numerele 1-2 ale volumului XI/2002, editate de Alex Drace-Francis și Andi Mihalache sub titlul *History and Society since 1970/Istorie și societate după 1970*, cumulează o parte a lucrărilor elaborate în cadrul unui proiect mai larg, *Istorie și societate în Sud Estul Europei după 1970*, respectiv comunicările susținute la a treia conferință a istoricilor organizată de Colegiul Noua Europă în colaborare cu Centrul de Studii Sud-Est Europene, University College London și Consulatul Marii Britanii. Numerele 3-4, editor e, Adrian Cioflâncă, ne introduc în continuare, într-un subiect sensibil: *Memorie și uitare în istorie*: provocările memoriei și răspunsurile istoriei; memoria infidelă: uitare, sublimare, ocultare; strategii patrimoniale și comemorative, constituind principalele direcții abordate.

Volumul XII/2004, editori Cătălina Chelcu și Andi Mihalache, se deschide unui subiect generos: *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*. Structurat tematic în patru compartimente: 1. arheologia lecturii, 2. din istoria cărții, 3. istorie epistolară și 4. secrete, cenzuri, prohibiții, tomul oferă un model de abordare interdisciplinară, specifică, de altfel, publicației.

Apariția ultimă, XIII/2005, editată de Liviu Brătescu și Ovidiu Buruiană, este dedicată unui subiect special: *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*. Trecând prin istoria de un secol a liberalismului românesc, autorii contribuțiilor nu ezită să analizeze stadiul actual al fenomenului politic și chiar să privească spre viitor.

Reflexele critice, prezente aproape în fiecare număr, propun un alt model de incursiune în lectură, mai deschis spre meditație și exprimarea propriilor opinii, în spiritul deja consacrat al periodicului respectiv.

Sub coordonarea lui Al. Zub, revista „Xenopoliana” reușește să își păstreze profilul singular în scrisul istoriografic contemporan, prin tematică, modalitate de abordare, deschidere și, nu în cele din urmă, prin disponibilitatea dialogului.

Lidia Gross

